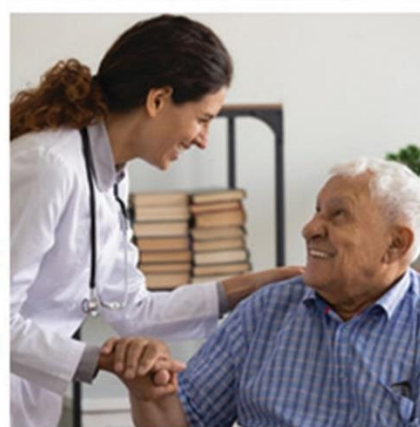
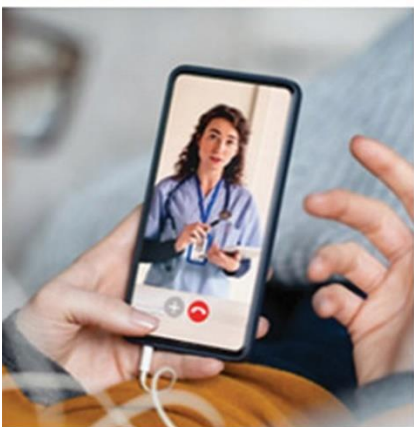

LEGARIMASKO LIL VASH SASTIMASKO DŽANLIPE
KONTRIBUIRINDNOJ PE VAZDIPE PAKHIV THAJ
LACHERER AVIPE DZI PE SASTIMASKI SAMA

Navigacijako Komiteto vash Manushikane Hakaja
ande Biomedicinako umal
thaj Sastpe (CDBIO)

***LEGARIMASKO LIL VASH SASTIMASKO DŽANLIPE
KONTRIBUIRINDNOJ PE VAZDIPE PAKHIV THAJ
LACHEDER AVIPE DZI PE SASTIMASKI SAMA***

Sa e rodipena vash sasto reproduciribe vaj translacija kodole lilesko vaj olesko kotoresko, trubuj te adresuil pes dzi pe Direktorijato vash Komunikacija (F-67075 Strasbourg Cedex).

Sa e vavera korespondencije vash kodo dokumento trubuj te adresuil pes dzi pe Generalno Direktorato vash Manushikane hakaja thaj Kanunesko Legaripa.

Layout: SPDP, Council of Europe
© Council of Europe, January 2023

SO KA ARAKHEN ANDRE

VITALNO ELEMENTURA	3
AVGO VORBA	4
INTRODUKCIJA	5
SASTIMASKO DZANLIPE – INTEGRALNO FUNDA VASH EFIKASNO THAJ PACHAIBASKO SASTIMASKO SISTEMO	8
So si sastimasko dzanlipe thaj sostar si importantno/mahat/vazhno?	8
Sastimasko dzanlipe, sastimasko bijekhipe thaj ekonomikano impakto	9
Manushikane hakaja ko pashipe e sastimaskere dzanlipasar	10
Sastimasko dzanlipe te vazdel pachaibe ande sastimaskere sistemura	10
SASTIMASKO DZANLIPE TE ANEL DZI JEKHIPE THAJ PACHAIBE KO SASTIMASKERE SISTEMURA	12
Avipe dzi pe validno sastimaskere informacije	13
Avipe dzi pe adekvatno sama/grizha	19
Komunikacija mashkar e individualcura, sastaskere profesionalcuta thaj sastimaskere autoritetura	26
Anibe decizija khetanes vash e tretmanura thaj sama	37
Avipe dzi pe digitalno thana te haljovent pes e sastimaskere servisura	43
POLITIKA VASH SASTIMASKO DZANLIPE, MOBILIZIRIBE THAJ KAPACITETOSKO VAZDIPE	51
Mobiliziribe komunitetongi vash sastimasko dzanlipe thaj 'shampionura'	59
Kapacitetosko vazdipe an sastimaskere autoritetura thaj sistemura	63
Sastimasko dzanlipe sar profesionalno dzanibe – vazdindoj e sastimaske dzanlipaskoro kapaciteto mashkar e buchara	69

VITALNO ELEMENTURA

E sastimasko dzanlipe kerel fundamentalno importantno kontribucija ko manushikane hakajengere principura vash ikeripe ko lacheder avipe dzi pe sastipaski sama, specijalno kana dzi pe sastimaskere samakere hainga/resursura nashti lokheste te avel varesavi populacija sostar arakhela pes teli varesave specijalno situacije.

Lachedere manushengo thaj sistemongo dzanlipe vash sastimos isi potencijalo te zurarel o siguriteto thaj kvaliteto ki sastimaski sama, te kerel tikneder e dispariteton ande sastimasko sikavipe, kodolesar so kerel promoviribe buteder prosperitetno thaj lacheder societe/thema. Kodo si benefit vash sastipaski sama, prevencija pe nasvalimata thaj sastipaski promocija. Kodo generirinela iranipe ko socialno thaj ekonomikane investiriba so shaj te harnjarel l vrama, e koshti thaj te arakhen pes e dzivdipena.

O Legarimasko Komiteto vash Manushikane Hakaja pe Biomedicinako thaj Sastimasko umal/sfera (CDBIO) akharel e themen–membron te zuraren thaj buhljaren pengere dzanlipena vash sastimos - nvites member states dikhindoj te sigurimento lokheder avipe dzi pe sastimaski sama thaj te harnjaren e sastimaskere dispariteton – specijalno kodolesar so:

- ▶ **kadala so lena e sastimaskere sistemon, leindoj kate vi kadalen so dena sastimaski sama thaj e asocijacengere reprezentanton, te resen validno sastimaski informacija thaj adekvatno sama, sar vi aktivno te particiirinen ande ulavipe decizijengo anipe e profesionalconcar ano sastipe thaj e sastimaskere autoritetoncar vash tretmano thaj sama;**
- ▶ **ka promovirinel pes avibe dzi pe digitalno than te ahaljovent thaj te len e sastimaskere servison, te shaj e individualne manusha te len lache beneficije olendar;**
- ▶ **mobillizirinen pes kadala so keren politike thaj e sastimaskere autoritetura te barjaren e dzanlipena vash sastipe ki kooperacija e na-themeskere hemime riga, sar so si e akademije, industrije, thaj NGO;**
- ▶ **ka arakhen pes e trubujimata vash sastimaskoro dzanlipe pe buteder nivelura. Kadala so keren e decizije thaj kadala so dena sastimaskere servisura, kurazhinena pes te instalirinen jekh metodologija bazirimi upral evidence vash sastimasko dzanlipe;**
- ▶ **bareder kapacitetura ko sastimasko dzanlipe, sar so si, sastimasko sistemongo dizajniribe, personal thaj treningo thaj edukacija vash liderura, vazdipe samakoo vash sastimasko dzanlipe sar shajipe buchake thaj rodimaske, thaj te zurarel pes o sastimasko dzanlipe sar profesionalno dzaniben.**

AVGO VORBA

Ano fremo kotar pesko Strategikano Akcijako Plano vash Manushikane Hakaja thaj Tehnologije ande Biomedicina (2020-2025), o CDBIO lijas pe peste te kerel Legarutno lil pe sastimasko dzanlipe vash lacheder avipe dzi pe sastimaski sama/grizha cilosar te zurarel sa e manushen, leindoj vi kadalen so arakhena pes ande dukhavadine situacije, te oven buteder efektivno advokatura vash lokheder avipe dzi pe sastimaski samakere servisura thaj ano anibe lacheder deciyije vash olengo sastimos. Si esencijalno von te ahajlon e sastimaski informacija thaj te dzanen so shaj te keren e sastimasko samakere servisura thaj sar lahceder te aven dzi lende.

Akale buchako koordiniribe sasa dendini e CDBIO membroske, Assunta Morresi (Italia), sherutno e bucharne grupaki te kerel kdo legarimasko lil. Ande buchaki grupa avile kadala membrura, Lucie Bozec (Francia), Siobhan O'Sullivan (Irlanda), Rodica Gramma (Moldova), Jorge Soares (Portugal), Iuliia Davydova (Ukraina), thaj e konsultativno ekspertura, Kristine Sørensen (Denmarka), Leena Paakkari (Finlanda).

Kotar 16-to februaro dzi pe 18-to marto 2022, kotar e bucharni grupa sasa organizuimi ekspertongi konsultacija. I konsultacija khedindas komentarura, sugestije thaj egzemplura kotar buteder sektorengere reprezentantura, leindoj kate vi e Specijalno Reprezentosko Ofise vash migracija thaj nashle/hasarde manusha te shaj o legarimasko lilt e ovel aktivno dikhlino ano Europutne Konsilosko Akcijako Plano vash Arakhibe Dukhavadine Manushen thaj ano Kontekso pe Migracija thaj Azilo ande Europa (2021-2025). I bucharni grupa lijas ani godzi kadala komentaron revidirindoj e lagarimasko liles so sasa prezentirimo e CDBIO-ske ano pesko avguno khidipe, ikerdino 2-4 juni 2022, thaj pal kodo koregirimo kotar CDBIO an pesko dujto khidipe, ikerdino 2-4 nvembro 2022.

INTRODUKCIJA

E sastimsko sistemongo efikasnost pashljol upral o drom sar si ahajovdo, hachardo thaj sar te pachal pes an lende, thaj pe jekh vrama, pashljol vi upral kodo kobor lokheste shaj te vael pes dzi pe servisura so von dena, ikerindoj pes dzi pe respekto vash manushikane hakaja/chachipena. Sa kadala elementura si efektirime vi kotar e manushengere dzanlipena, sode von dzanen vash o sastipe. O limitirimo dzanlipe vash o sastipe, si pashe phanlo e negativno efektoncar so ikljona sastimastar thaj o sastimosko dzanlipe ovela kritichno socialno sastimaski determinant. Sa kodo kerel impakto upral kodo sar lena pes e sastimaskre servisura, upral e sastimaskere koshti, thaj pe kodo sar e manusha lena pes an sastimasko sistemo. Vi pali e investiriba ano sastimaskere servisura, but manusha na lena azhutimos pe lokheder avipe dzi lende, te ahajlon, te dikhen, sa e informacijen so keren navigacija/legarena e kompleksno sastipaskere sistemon thaj sastimaskere trujalipena.

E Europutne sastimaskere sistemura arakhena pes bute pharipencar sar so si, reduciribe e fondengo, phreder populacije, bareder imigracije, kulturako diverziteto/ververipe, nanipe personal, pacientongere lungeder liste vash adzikeripe, menadzirimi sama/grizha, sama ando kher, lunge vramaki sama, sa bareder numero tehnologije thaj digitalno sastimaskere servisura thaj riskura pe sastipe. I pandemija kotar o Kovid-19 but lacheste sikavdas kaj o dzanlipe vash o sastipe, sastimasko dzanibe, si jekh phuchibe kotar publikano interesu. Kodo dzanlipe vash o sastipe si, pashe phanlo e kontekstosar so si vash e thema saven so isi harno/tikno, mashkaruno thaj ucho standard.

CILO/RESARIN

Kodo legarimasko lil si vash kadala so keren decizija, vash sastimaskere profesionalcura thaj kodola so dena sastimaskere servisura, te shaj azhutil olen te keren identifikacija pe individualcongere trubujimata vash lokheder avipe dzi pe sastimaski sama, thaj te len e responsibiliteta vash kodo upri peste, kerindoj kodo trujal kodo so:

- ▶ ka del pes suporto te keren pes lacheder thaj inkluzivno sastimaskere sistemura kote so o dzanlipe pe sastipe ka ovel funda vash lacheder legaripe.
- ▶ kadala so keren e politika thaj kadala so dena sastimaskere servisura, khelen centralno rola ano prioritiziribe thaj sastimasko dzanlipasko implementiribe trujal, vi e gavernoski, vi saste sasoinipasko/themesko legaripe ko jekh drom, savo so ka barjarel e manushengo dzanlipe vash sastipe, thaj te rodel pes bareder responsibiliteta organizacijendar save dena sastimaskere thaj socijalno servisura.
- ▶ ka kerel pes lacheder sastimasko dzanlipaski politika, rodljaripathaj praktike an pengere thema sar kotor e manushikane hakajengere agendatar, identifikuindoj e nacionalno trubujimata, vi te targetirinen pes dzanlipaskere solucije thaj kooperacija e komunitetoncar save so buhljaren sastimasko dzanlipe vi ande thema so si membrura ande Europako Konsilo, vi ande thema save so si trujal.

Kodo legarimasko lil te ovel:

- ▶ jekh informativno thaj aktivno resurso/haing;
- ▶ ilustrativno thaj te lel lache praktiken;
- ▶ gata thaj e manusha shaj lokheder te aholjen ole.

Adresirindoj e sastimasko dzanlipe, o legarutno lil dela eksplanacija sostar si importantno, ki relacija ma te hasarel pes vrama, koshti thaj manushengere dzivdipena. O lil dela egzemplura pe bariere vash dzanlipe ano sastimos thaj dela vi e droma sar dzi pe lacheder vi lokheder avipe dzi pe sastimaski sama/grizha. O lil fokusirinela pes upral e pharipena thaj shajipena te shaj o sastimasko dzanlipe te implementirinel pes vi ande politike, vi ande praktike. O lil sugeririnela vi dromen sar kadala so keren e politika thaj kadala so dena sastimaskere servisura, te implementirinen e sastimasko dzanlipe ande buteder individualno, organizacijako thaj politikane nivelura, te shaj azhutil pes e monitoriribasko proceso bazirimo upral e strategija, cilura thaj aktivipa.

SHAJIPE

O legarimasko lil fokusirinela pes pe relacija e individualconcar thaj e sastimaskere sistemoncar, leindoj kate e sastimaskere sama, e prevencija pe nasvalipa thaj sastimasko promoviribe.

VASH KADALE LEGARIMASKO LILESKERE CILURA:

O sastimasko dzanlipe si pashe phanlo generalno dzanlipasar thaj lela o dzanlipe, e motivacija thaj e kompetencijen vash lokheder avipe dzi pe sastimos, te ahaljovel pes thaj e sastimaski informacija te azhutil te anen pes decizije an sakodivesesko dzivdipe pe sastimaski sama, prevencija pe nasvalipa thaj sastimaski promocija korkori penge thaj manushenge trujal.

Jekhe rigatar, o sastimasko dzanlipe reflektuil e manushengi zor te ikljon pe agor e kompleksno rodipencar so aven katar e sastimaskere sistemura. Javere rigatar, o sastmasko

dzanlipe astarela vi e sastimaskere sistemongo kapaciteto te resen e kompleksno trubujimata thaj rodimata so isi e manushen so lena kadala servisura. O sastimasko dzanlipe si multidimensionalno koncepto bazirime upral interakcija mashkar e sastimaskere sistemura thaj e individualcija, familije thaj komunitetura. But thema si aba aktivno hemime/involvirime ande bucha phangle e sastimaskere dzanlipasar, bizi te chiven etiketa vash sastimasko dzanlipe an lengere akcije.

SASTIMASKO DZANLIPE THAJ E KOMPETENCIJE REFERIRINENA KO:

- ▶ sastimaskere dzanlipa, sar e informacije phangle sastimasar, nasvalipencar thaj pacientengere hakajencar;
- ▶ praktikane dzanlipa, sar so si fundavne digitalno dzanlipa, sar te roden pes sastimaskere informacijen thaj te kerel pes navigacija trujal e sastimaski sama/grizha;
- ▶ kritikano gindipe thaj korkorutno reflektiribe, sar so si o dzanlipe te shaj kerel pes lokheder avipe thaj kredibiliteto pe sastimaski informacija, te shaj te reflektuil lachi informacija kotar personalno perspektiva thaj te dzanel te identifikuin e simptome kotar buteder nasvalipa;
- ▶ etikaki responsibiliteta, sar so si e dzanlipa vash pacientengere hakaja, dzanlipe te dzal pes dureder kotar e personalno perspective, gindindoj vash e konsekvence so shaj ikljon kotar oleskere akcije upral e javera.

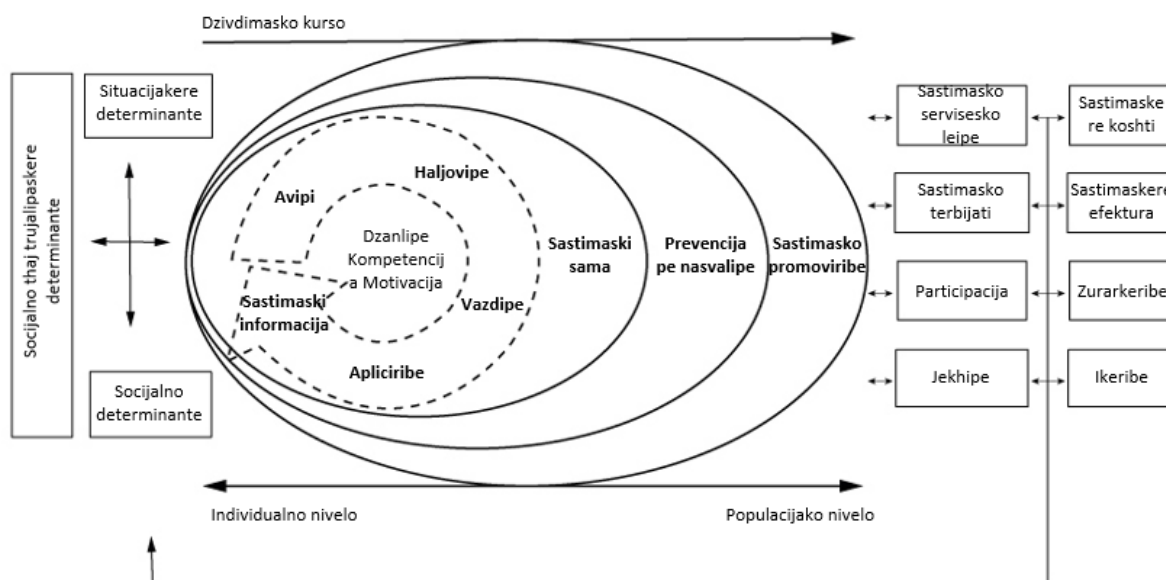
SASTIMASKO DZANLIPE – INTEGRALNO FUNDA VASH EFIKASNO THAJ PACHAIBASKO SASTIMASKO SISTEMO

Dzanindoj kaj si pashe phanglo e generalno dzanlipasar, o sastimasko dzanlipe si jekh tipi dzanlipe, sar so si civilno dzanlipe thaj dzanlipe vash khedipe informacije, save so khamena pes manushenge lacheder te haljol pes luma. Pe rig generalno sastimaskere dzanlipastar, butivar phenela pes kaj kodo dzanlipe si specifikano koteksti, sar so sit e phenas, digitalno sastimaskoro dzanlipe, dzanlipe vash e vaccine/imunizacija, vaj dzanlipe vash o diabetiso.

SO SI SASTIMASKO DZANLIPE THAJ SOSTAR SI IMPORTANTNO/MAHAT/VAZNO?

O saleimasko konceptualno modelo vash sastimasko dzanlipe (dikh o foto teleder) fokusirinela pes upral kodo sar e manusha aven dzi o dzanlipe, haljovipe, thaj sar aplicirinena e informacijen phangle e sastimaskere dzanglipasar, prevencija pe nasvalimata thaj sastimasko promoviribe. Dela eksplanacija sar od dzanlipe buhljarela pes trujal o sasto dzivdipe thaj sikavela/ilustririnela i personalno influence, situacijakere thaj kotekstualno faktoren, sar so si e socijalno thaj trujalipaskere determinante. O modelo sikavela vi sar o sastimasko dzanlipe shaj te kerel impakto pe efektura sastimaskere sistemostar, upral e koshti, sastimasko ikeribe, participiribe thaj trujalipe, zurarkeribe, jekhipe thaj korkorutnipe. Vi kodo so but relevantno vash e individualcura thaj populacija te kerel akcija pe sastimaskere butja, e sastimaskere dzanlipaske khamela pes vi o suporto/azhutipe so dena e sastimaskere sistemura, sar so si e servisura dzi pe save shaj te resel pes lokheder thaj te kerel pes navigacija, vuzhi komunikacija thaj informiribe vash decizijengo keribe/anipe.

Piktura: Sastimasko dzanlipasko konceptualnoi modelo 1

Sastimasko dzanlipe si but importantno vash e efikasno thaj pakhivale sastimaskere sistemura. Kodo dela e manushenge pe kontinuiteto te sichon neve informacijen thaj te 'bistren' e phurane informacijen thaj te shaj ikeren pengo sacho sastimos thaj te oven informirime manusha save lena e sastimaskere servison.

Sastimasko dzanlipaskoro bajraripe, vi vash e manusha, vi vash e sistemura, thaj reciprocitetoski responsibiliteta mashkar lende, zurarkerela e shajipena vash lokheder avipe dzi pe sastimaski sama. Importantneder, e manushengoro dukhavibe si determinirime thaj si teli impakto pengere kometicijendar thaj trubujimatendar, sar vi kotar sastimaskere servisongere organizacijatar. Kodolesar o bajraripe pe sastimaskere dzanlipena, trubuj te oven garantirime savorenge, leindoj kate vi e manushen save so sip e dukhavdine situacije thaj save dikhena pharipena pe sastimaskere dzanlipena.

SASTIMASKO DZANLIPE, SASTIMASKO BIJEKHIPE THAJ EKONOMIKANO IMPAKTO

O sastimasko dzanlipe si importantno sastimaskiri determinant thaj shaj te crdel pes kotar e na-fer thaj bijekhipena ano sastimos. Sasa identifikuime zuralo socio-ekonomikano gradient savo so indicirinela/sikavela, tikni edukacija, negativno butja ano sastimos, chorolo dzanlipe pe korkorutno sastimasko reportiribe thaj bareder servisongo leipe, si ki korelacija limitirime niveloncar ko sastimasko dzanlipe. E hiva ande sastimaskoro dzanlipe shaj te anen dzi pe bijekhipena mashkar e thema thaj mashkar ververeder populacijakere grupe ando them.

Chorolo sastimasko dzanlipe anela dzi pe dzaipe/hardzipe pe manushikane thaj finansijakere resursija/hainga thaj si jekh pharipe pe laheder buhjaripe. Ekonomikane rodljaripa pe sastimasko dzanlipe ande Europa, na krela pes butivar. O dikhipe vash e koshti kotar o chorolo sastimasko dzanlipe si kompleksno areja savi so rodela te keren pes varesave norme. Jekh US rodljaripe sugeririnela kaj e bersheskere koshti vash chorolo sastimasko dzanlipe si

¹ Sørensen, K. *et al.* Sastimasko dzanlipe thaj publikano sastimos: Sistematikano dikhibe thaj definicijengo vi modelongi integracija. *BMC Public Health* **12**, (2012).

3–5% kotar e sastimasko budzeto². Upral kadale numerongi funda, e koshti kotar o chorolo sastimasko dzanlipe ande Anglija shaj te ovel mashkar £2.95–4.92bn (bazirime upral NHS Anglijako budzeto vash 2014-15 ka ovel £98.4bn)³. Sar te si, phareste si te transferirinen pes e US koshtengire implikacije pe sastimasko sistemo ande Europa. Sigutni studija kerdini ande US mashkar e Medicare-skere beneficijantura sikavela kaj lacheder sastimasko dzanlipe shaj te kerel prevencija pe jekh miliono vizite ano hoshpitalo thaj te ikeren pes buteder sar \$25 bilionura pro bersh⁴.

MANUSHIKANE HAKAJA KO PASHIPE E SASTIMASKERE DZANLIPASAR

Khetane e Europutne Konvencijasar vash Manushikane Hakajencar thaj e Europutne Socijalno Chartasar, i Konvencija vash manushikane hakaja thaj biomedicine (Konvencija Oviedo) dela manushikane hakajengo fremo relevantno ande sastimasko umal, kerela principon savengo respekto thaj implementiribe shaj te anen lacho impakto kotar sastimasko dzanlipe. Sar misal/egzemplo, o principo vash informirimo konsento te kerel pes sastimaski intervencija (Artiklo 5, Oviedo Konvencija) lela shajipena te avel pes thaj te haljoven pes adekvatno informacije thaj te del pes konsento vash kodo. Javereder alavencar, sastimasko dzanlipe (haljovipe thaj avipe dzi pe informacije, kritikano gindipe) dela shajipe e individualconge te dikhen e beneficijen thaj e rizikon kotar e intervencija, te shaj te anen lache informirime decizije.

O sastimasko dzanlipe kerela importantno kontribucija te resel pes o cilo 3 “Siguripe saste dzivdipena thaj promoviribe lachipa dzivdipaste vash sa e terne vi phure” kotar e Khetanutne Nacijengere Cilura vash Lacheder Buhljaripa. E sastimaskoro dzanlipa shaj te dikhel pes sar instrument vash manushengo zuraripe, leindoj ververeder forme komunikacijatar thaj akcija kerdini kotar e sastimaskere sistemura thaj javera politike, te lel pes lokheder avipe, te haljoven pes, te len pes informacije pe droma save so promovirinena thaj ikerena lacho sastimos. Dureder, sastimasko dzanlipe dela strategikani metodologija te resen pes e majuche standardura vash sastimos savorenge bazirime upral e esencijalno elementura: 1) **Aksesibiliteto**: trubujipe te oven pes publikano sastimos thaj sastimaskere khera, lachimata thaj servisura, sar vi programme savorenge; 2) **Leibe lokhore dromesar**: e sastimaskere khera, lachipena thaj servisura trubuj te oven phutardine savorenge, te prakticirinel pes I na-diskriminacija, ma te oven kuch, te den lokheder avipe dzi pe informacije thaj te oven (fizikanes) pasheste; 3) **Toleriribe**: sa e sastimaskere khera, lachimata thaj servisura trubuj te respektuin e medicinakere etike thaj te oven akulturalno adekvatno; 4) **Kvaliteto**: e sastimaskere khera, e lachimata thaj e servisura musaj te oven medicikane thaj dzanlipaske adekvatno thaj lache kvalitetosar, leindoj kate vi personaleskoro profesionalnikano angazhmano.

SASTIMASKO DZANLIPE TE VAZDEL PACHAIBE ANDE SASTIMASKERE SISTEMURA

Sastimaskere sistemura thaj olengere operatorura vi olengere buchara si but importantno vash e manusha te oven informirime vash olengo sastimos. O sastimasko dzanlipe zuraren thaj azhutin e pacienton te dikhen o kompleksiteto pe kadala sistemura, te oven pasheder dzi

---

² Vernon et al. 2007.

³ Lamb P, Berry J. Sastimasko Dzanlipe – agenda save so nashti te ignoririnas: Komunitetako Sastimos & Sikljovipaski Fondacija (2014).

⁴ Khetanutni Sastimaski Grupa, 2020.

pe lengere dzanlipena thaj metodura, te del olenge shajipena te aven lokheder dzi pe informacije thaj te keren decizija vash lento tretmano thaj grizha/sama.

E sastimasko dzanlipe si importantno ano buhleder konteksto katar e sastimaski prevencija. E dzanlipena shaj azhutin te haljoven pes ververeder klinikane informacije thaj te promovirinel pes sastimaskere afektura (aktivipa pe sastimaski prevencija kerena pes ma te nasvaljoven e manusha vi kana von personalno naj nasvale kadale nasvalimatendar numa, vi te oven pendzarde e tretmanura thaj e terapije saven so isi efekto upral e manusha kana si nasvale).

Len ani godzi kadala egzemplura/misala:

- ▶ I Kovid-19 pandemija inicirindas i majbari vakcinacijaki kampanja ande manushikani historija. Mashkar e but phuchimata thaj gindipena mashkar e manusha sasa o dikhibe vash o risiko mamuj beneficije vakcinacijatar (kodo shaj rodela hor konceptualno haljovibe katar e statistikane informacije, sar so si procentura, shajipa, modelura thaj ververeder scenarija). Kadale punktostar, e sastimasko dzanlipe shaj te azhutil e manushen te buhljon olengere dhipena, te ahajjoven thaj te dikhen e shajutne rizikon.
- ▶ Te hal pes sasto habe anela dzi pe sasto dzivipen, leindoj kate o tikneder risiko kotar e kardiovaskularno nasvalipena. O habe si ververeder kotar kultura dzi kultura kotar jekh dzi pe vaver geografikani dimenzija katar e manusha thaj grupe ande societa. Pe kadi buchi o sastimasko dzanlipe dela kontribucija vash senzibiliteto thaj empatija so trubuj vash ververeder manusha thaj grupe, cilosar te ovel pes buteder efektivno ano kodo te del pes kurazho e manushenge te pharuven pengo sakodivesesko habe.

Dzaindoj pali kodo, e sastimasko dzanlipe shaj te dikhel pes sar jekh determinant, vi vash o personalno, vi vash o publikano sastipe. Kodo dela kontribucija pe sastipe individualno personenge thaj pe komunitetako, vaj javere kolektivno individualno sastipe, te ulaven mashkar pende olengo dzanlipe vash o sastimos. Vavere vorbenar, sastimasko dzanlipe si ki esencijalno relacija e aktivipencar save shaj keren fasilicija pe shukareder manushengo lachipe, leindoj kate vi e manushen save sip e dukhavadine situacije.

SASTIMASKO DZANLIPE TE ANEL DZI PE JEKHIPE THAJ PACHAIBE KO SASTIMASKERE SISTEMURA

Te sigurinel pes lacheder thaj lokheder avipe dzi pe sastimaski sama, isi panch butja save so trubuj te len pes ani godzi: 1) avipe dzi pe validno sastimaski informacija; 2) avipe dzi pe adekvatno sama; 3) komunikacija mashkar e individualcija, sastimaskere profesionalcura thaj sastimaskere autoritetura; 4) khetanutno anibe decizija vash o tretmano thaj vash i sama; thaj 5) avipe dzi pe digitalno than ate haljovent pest haj te len pes e sastimaskere servisura.

Lacheder sastimasko dzanlipe, vi vash e manusha, vi vash e sistemura, zuraren o jekhipe pe shajipena te avel pes dzi pe sastimaski sama/grizha. O dukhavibe ki relacija kadale butjencar si determinirimi thaj teli impakto kotar e manushengere kompeticije thaj trubujimata sav vi o organiziribe pe sastimaskere servisura.

AVIPE DZI PE VALIDNO SASTIMASKERE INFORMACIJE

- ▶ **Kalkulirindoj e kredibilitete pe sastimaski informacija si bari buti. Sastimasko dznlipe thaj vuzhi komunikacija kotar pachaibaskere hainga dena suportu pe valindo informacija.**

KONTEKSTO

Sastimoski informacija khamela pest e ovel egzaktno, relevantno, ki vrama, azhuririme thaj transparentno. Sa e manushen trubuj te ovel jekh shajipena te len e informacijen thaj te aven dzi lende. E informacije trubuj lokhes te oven ahajjovdine.

O avipe dzi pe validno informacije trubuj te shaj te ikalen pes, te komparirinen pes thaj te analizirinen pes e sastimoskere informacije thaj te analizirinen pes informacije kotar verrvereder hainga, te oven shajipena chachunes te haljovent pest haj te len pes. Kodo anela dzi pe kodo o dzanlipe thaj l sama so trubuj pes e individualconge te shaj te len i sama savi so khamen thaj te praktikirinen korkorutno menadziribe e sastimasar.

E digitalno sastimoskere informacije dopherena e informacijen save si lendine kotar e sastimoskere profesionalcura. Kodo shaj azhutil e manushen te haljovent thaj te arakhen droma te promovirinen pengoro sastimos. O avipe dzi pe sastimoskere informacije si vi jekh protektivno aktivitetu savo so si lacho vash prevencija mamuj i panika nasvalimatendar.

PHARIPENA

Ande Europa, jekhe kotar e shtar adolescentura isi pharipena te arakhel e sastimoskere informacijako kredibiliteto thaj te komparirinel informacijen javereder haingendar. Jekh kotar panch adolescentura isi pharipena te arakhel informacija vash o sastipe savi si lokhi haljovibaske⁵. Mashkar 25-72% kotar e phureder populacija reportirina kaj isi olen pharipe te pachan e sastimaksere informacijenge⁶.

Arakhibe informacije offline, ovela sa phareder. So si vash digitalno sastimaskere informacije, jekh kotar e shtar Europejcura gindinen kaj olengere nacionalno autoritetura chi keren lokho inromacijengo arakhibe bizi te khuvel pes ano internet thaj ko kontrasto adalestar, jekh kotar shov Europejcura shaj te arakhel sastimoskere informacijen⁷.

E informacijako validiteto na pashljol numa upral kodo sode i informacija si lachi, numa vi upral kodo, kobor shaj kodi informacija te aplicirinel pes pe nekasko dzivdipe thaj kobor charelja e sastimaskere trubujmata. O limitirimo sastimosko dzanlipa sar te arakhen pes, te haljovent pes, thaj te len pes e informacije, harnjarela o chachuno avipe dzi pe lacho dzanlipe so shaj teljarela e individualcon te nashti te hacharen ten a haljovent mishto lengo sastipe, sar te promoviren olen, kana thaj sar, te roden azhutipe.

O lokheder avipe dzi pe validno sastimaskere informacije trubuj pes kana arakhasa amen anglal dezinformacije vi ande socijalno mediumija thaj javera internet instrumentura thaj servisura. Kodo fenomeno, prendzardo sar 'infodemija', khetane e limitirime sastimoskere dzanlipasar, kerela phareder e individualcija te arakhen chachune informacije pachajutne haingendar/sorsendar, kerindoj bareder e rizikon ma te respektirinen pes e protektiribaskere aktivipa thaj ma te dzan pe sama ki vrama. E manushen saven so isi limitirimo sastimosko dzanlipe, buteder pachana e informacijenge katar e socijalno mediumija vi amala, thaj na doborom e informacijenge so avena e sastimaskere autoritetendar thaj medicinakere profesionalcondar. E chorole komunitetura arakhena pes buteder e dezinformacijencar sostar na pachana but e autoritetonge thaj e manushenge so dena sastimaskere servisura so khetane e tikne vakciniribaskere nivelosar mamuj varesave nasvalimata, rezultirina panikasar kotar e nasvalimata thaj nashtipe te avel pes dzi pe saslaribaskere servisura.

O dzanlipe te ahaljovent thaj te hacharen pes e numerura (i matematika) khelel importantno rola pe kodo sar i informacija si sikavdini thaj komunicirimi. Sar te si, e kompleksno numerikane informacije vash e sastipaskere riskura thaj efektiviteto nashti savaht te haljovent pes mishto. Sar misal/egzemplo, informacija pe riskura tretmanostar, beneficije, nashti mishto te haljovent pes katar e manusha so naj educirime, thaj isi olen pharipena e themeskere chibjasar.

AKCIJE THAJ LACHE PRAKTIKE

E informacije trubuj te oven ulavdina katar e pachivale resursija/hainga. O avipe dzi pe validno sastimaskere informacije azhutinen e individualcon te roden ahaljhoventhaj hacharen pengo sastipe. O shajipe te avel pes dzi pe validno sastimaskere informacije shaj te zuraren pes katar e majterneder bersha trujal e shkolakere kurikulumija. Sastimasko dzasnlipaski shkolaki

---

⁵ Sastimasko Terbijati ande Shkolakere Chavorengi studija 2017/18, bipublicirime arakhipa.

⁶ Sastimosko Dzanlipe Populacijako Rodljarimasko Projekto (HLS19) Konzorciumo WHO Akcijaki Drakhin M-POHL, 2021.

⁷ EU Fundamentalno Hakajengi Agencija: <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

edukacija ande sa e thema dena kontribucija te harnjarel pes o dispariteto pe regionalno thaj globalno nivelo.

Akcije

<p>Individualcongere trubujimata:</p> <ul style="list-style-type: none"> • te roden thaj arakhen sastimaski informacija ververeder haingendar; • te komparirinen, sintetizirinen thaj dikhen informacijen ververeder haingondar; • te gindinen vash e lachipena informacijaki kotar e personalno perspektiva. 	<p>E sistemon isi responsabiliteto te:</p> <ul style="list-style-type: none"> • den informacija savi so dela shajipe te avel dzi pe manusha saven so isi pharipena ano sikljovipe vaj si olen pharipena te shunen vaj te dikhen mishto; • lokheder avipe dzi pe sastimaski informacije pe sa e relevantno chibja, trujal e ververeder kanalura thaj ververeder formatura; • informacija save si lokheste hacharibaske, kulturikane senzibilno informacije, leindoj ververeder komunikacijakere strategijen; • azhuriripe validno sastimaskere informacijen kotar e pachaibaskere hinga/resursura; • informacije save si relevantno thaj adaptabilne pe individualcongo sakodivesko dzivdipe vash ververeder trubujimata.
---	--

Lachi praktika

Sicharipe pe digitalno edukacija thaj dzanlipa trushul-chinde tematurendar vash e ververeder subjektura/tematura – Germania

Cilo thaj objektivura: Bazirime upral Germaniaki edukaciaki sektoreki strategija, sa e shkoli trubuj te sicharen e chavoren vash e digitalno transformacija. Pe themesko nivelo, e digitalno dzanlipengire strategije transformirinena pes ande medijengo dzanlipeskere fremura thaj kurikulumija.

Target grupa: Shkolakere chavore

Metodo: O digitalno sicharipe thaj digitalno dzanlipe si sar trushul-chinde tematura save so trubuj te oven adresirime trujal e subjektura kotar 1-13 klaso. Khetane e sichovipasar sar te keren buchi e digitalno instrumentoncar, te komunicirinen pe digitalno thana, informacijengi protekcija thaj etika, e chavore sichon vi te gindin pes kritikanes thaj te roden, te komparirinen thaj analizirinen informacije kotar ververeder hainga/sorsura.

Efekto: Leindoj o sastipe sar subjekto sichovipaske sar kotor e fremestar thaj e kurikulumostar, e chavore shaj te adresirinen o sastimasko dzanlipen so na hardzinela e resursen.

Dodendino kuchipa: I edukacija ande shkola resela sa e chavoren so phirne shkolate. O sastimasko dzanlipe sar kotor e shkolakere kurikulumondar, leindoj kate vi e medijen, vi e digitalno dzanglipen, si lachi strategija e terne manusha te len dzanlipe te shaj te aven dzi pe validno informacije importantno vash olengo sastipe thaj lachipe.

Lachi praktika

Sichovipe sastimasko dzanlipe sar subjekto ande shkoli – Finlanda

Cilo thaj objektivura: O sstimasko dzanlipe, leindoj kate vi o kritikano gindipa, sicharel pes sar korkorutno subjekto so musaj e chavore te sichon so akharela pes “sastimaski edukacija”.

Target grupa: Chavore adne fundavni thaj mashkaruni shkola.

Metodo: Ande klasura 1–6, sstimaski edukacija sichari pes sar independentno komponenta sar kotor e subjektodar vakerdine sar ‘trujalimaskire studije’. Ande klasura 7–9, thaj generalno uprune shkolate, e sastimaski edukacija sicharel pes sar korkorutno subjekto. Vi ande teluneder klasura, e chavore sichon shaj te aven dzi pe informacija thaj te selektirine validno informacijakere haingen. Pe uprunederutne klasura von sichon te roden informacijen dzaindoj pala nekobor kriteriumija. Pal kodo, von sichon vi vash kodo te keren diferenca mashkar e amatersko thaj dzanlimaski informacija. Kompetencija pnagle sastimasar, medijako dzanlipe thaj digitalne butja, sicho pes trujal trushul-chinde tematura ande sa e javera shkolakere subjektura.

Efektura: O kurikulumu zurarel e chavorengo thaj e ternengo dzanlipe, sar te aven dzi pe validno sastimaskere informacije.

Dodendine kuchipa: E sicharipa vash e sastimasko dzanlipe sar mandatorno subjekto, isi potencijalo te harnjarel o dispariteto ande sastimasko dzanlipe ande shkoli.

Lachi praktika

Sastimasko dzanlipe vash e manusha save so len sama pe phureder manusha save sip e ververeder nivelura – Italia

Cilo thaj objektivura: Kadala divesa, but phuredere manushen saven so isi ververeder nivelo kotar fizikano thaj/vaj mentalno pharipena, arakhena, azhutinen khere. Olenge trubuj azhutipe pe lengo sakodzivesesko trajo/dzividipe, so dela olenge varekon familijatar, vaj vareko so kerel kadi buchi. Vi pe solduj situacije, o sastimasko dzanlipe vash kodola so azhutin e phuren si krucijalno te garantirinel pes e phurederege te ovel olen lachi informacija thaj grizha, so lela e drabengo administriribe, preparacija e habasko, azhutipe vash personalno higiena, thaj azhutipe vash olengo avipe dzi pe sastimasko sistemo (misal, programiribe e vizitengo katar e profesionalcura, dzaibe ko sasljari, doktoro thaj vaver).

Bute familijen thaj pokime manushen so len sama vash phuredera, naj lacho dzanlipe vash o sastimos (kognitivno vaj socijalno dzanlipa) te aven dzi pe, te haljovent thaj te keren akcija pala e informacije so trubuj olenge te shaj te len sama/grizha vash phureder manusha.

Metodo:

- ▶ te dikhen pes kadala so len sama thaj olengo dzanlipasko nivelo, vi ano kher vi ande kontaktura e sastimaskere sistemasar;
- ▶ te dikhen pes e nivelura kotar olengo dzanlipa vash sastimos so trubuj olenge vash asistiribe e phureder manushen;
- ▶ targetirime treningo vash profesionalno manusha so len sama vash phureder manusha, te azhutin pest e aven dzi pe dzanlipasko nivelo vash ververeder faze ko deibe grizha phurenge;
- ▶ te dikhen pes e sastimaskre dzanlipa thaj kompetencije so isi e manushen so len sama thaj te del pes olenge adekvatno sugestije thaj treningo.

Efekto: Kobor shaj e manusha so len sama te aven dzi pe sstimasko dzanlipe thaj save kompetencije trubuj vaj isi olen, te len sama vash e phureder so isi olen komorbiditeto thaj/vaj ucheder nivelo samatar/grizhatar. Kodo dikhibe azhutil te dikhel pes pe savo nivelo si e relacija so kerela pes mashkar e profesionalne manusha save so len sama/grizha vash phureder manusha cilosar, te shaj te sigurinel pes kontinuiteto thaj vi dureder te azhutil pes kodi familija kolake trubuj gasavi sama.

Dodendino kuchipa: O sastimasko dzanlipe vash kadla so den sama/grizha phurederenge azhutil te del pes lachi grizha ko kontinuiteto – formalno, menadzersko thajrelaciono sama – vash phureder manusha pe diferento nivelura.

Lachi praktika

Sastimasko dzanlipe vash e chavora te promovirinen sasto dzivdimasko stilo – Romania

O thulipe si jekh seriozno publikane sastimasko problem. O thulipe thaj e nasvalimata so dzana e thulipasar, shaj te chinavel pest e kergja pes buti kotar e chavoripe. Kodoleske i prevencija pe thulipe mashkar e chave si prioriteto.

Cilo thaj objektivura: I “Mamijako Sastimasko Gono/Trast. Sastimaskere tradicije vash saste chavore” inicijativa sas astardini ano lasi (Romania) ko 2012 bersh. Kodo si programo bazirimo ande komuniteta so khamel te del kurazho vash laho sastimos trujal kulturakere tradicije thaj kate khuvena kampanje ande hurdelina thaj shkole vash sasto dzivdipe trujal orginalno edukacijakere resursura/hainga bazirime upral o sastimasko dzanlipe.

O majbaro sichovimasko instrument si “Sastimaski Trast/Gono”. E chavore sichon e elementon katar sasto sastimasko dzivdimasko stilo azhutindoj kotar magikani trast “Mamijaki Sastimaski Trast”. Ilustririme folklorne paramisakere karakteroncar (I buzni, e trin chavora, o bilacho ruv thaj javera); e chavore sichon so si laho thaj so naj lacho vash olengo sastimos.

Metodo:

- ▶ trening kursura vash sichara te sicharen 2020-2021 opcionalno kurso "Mamijaki Sastimaski Trast";
- ▶ informacijakere kampanje – sar misal, i kampanja "Badaneskere/Truposkere/Tjaloskere ritmura: tradicija thaj sastimos", pe savi line participacija 20,000 chavore kotar e laşi Regiono;
- ▶ workshop vash e chavore, vash e dada thaj daja thaj vash e sichara;
- ▶ introdukcija ande shkole opcionalno disciplina pe sasto dzivdipasko stilo o treningo so kerdas pes ko septembro 2020 kote so lije than 4,000 chavora mashkar 5 thaj 10 bersha;
- ▶ keribe sicharimaskere materijalura vash o treningo pe sastimasko gindipe mashkar e chavore;
- ▶ konferencija "Prevensija pe chavorikano thulipe", so kerel pes sako bersh ande lasi, i majpaluni ande juni 2021, fokusirindoj pes upral "Chavorengo thulipe dzikote dzalas Kovid -19 – evolucija pe familijakere praktike". I konferencija ikerdas pes online thaj pe late vorbisarde manusha kotar 10 thema.

Dodendino kuchipa / Efektura:

E inicijativno target chavorendar kotar 3-11 bersha thaj olengere familije, beneficije line 100,000 chavora. Ko 2021 bersh, sar so sikavdas pes e chavorengo thulipe gelas tele kotar 11% ko 7% ano foro laşi.

Pe kodi inicijativa isi vi internacionalno prendzaripe/rekognicija:

- ▶ si katar e internacionalno drakhina vash prevencija pe thulipe mashkar e chavore – EPODE (*Ensemble Prévenons l'Obésité Des Enfants*) Internacionalno Drakhin thaj Terni Sasti Komuniteta;
- ▶ ano Global Obesity Forum (New York, 2012), sasa dendo avguno prizo/pursak vash majlacho aktiviteti pe prevencija kotar chavorikano thulipe;
- ▶ Avgune pursak/prizo sas dendo vi kotar European Community –2020 EU Health Award – kategorija Saste Dzivdimasko stiloskere Thana vash majlachi inicijativa pe komunitetako nivelu (foro laşi) pe promoviribe sasto dzivdimasko stilo.

AVIPE DZI PE ADEKVATNO SAMA/GRIZHA

- ▶ **Nanipe samalipe vash kodo save sastimaskere servisura terdzon anglal amende thaj sar te arakhas olen si baro pharipe savo so afektuil e manushen te arakhen peske sastimaski sama/grizha savi so trubuj olenge.**
- ▶ **E sastimutne samakere provizije, e sistemura thaj e trujalipa achile/ule buteder kompleksno thaj kodo, shaj te anel dzi pe pharipena e individualconge te aven dzi ko servisura. Kate isi responsibiliteta te organizuin pes kadala servisura thaj te den koherentno droma thaj opcija vash e grizha/sama save so e manusha shaj te haljovent, te aven dzi lende thaj te phiren pala lende.**
- ▶ **E rodljaripa thaj e praktike pe sastimasko dzanlape sikavena/indicirinena kaj trubuna pes medijatorura, te hemil pes vi i komuniteta, vi e pacientura, te ulaven pes informacije thaj te kerel pes lacheder komunikacija e individualconcar thaj grupencar pe save nashti lokhe te avel pes/resen pes.**

KONTEKSTO

Sar anglalkondicija, e dizutne/manusha, trubuj lokheder te aven dzi pe sastimaskere servisura. Kate khuvela vi o dzanlape sar shaj lokheder te avel pes dzi pe sastimutno samako sistemo, specijalno kana vorbisaras vash e intervencije pe bare thaj phare nasvalimata.

O avipe dzi pe adekvatno sama si centralno faktoro ande sastimaskere disparitetura thaj sastimaskere efektura. Kana dikhela pes so si adekvatno sama, ani godzi trubuj te len pes nekobor faktorura: 1) i sama si bazirimi/fundirimi upral vuzhe evidence vash efektiviteto te zurarel pes o sastipe, thaj si dendini kotar e sastimasko sistemokere profesionalcura saven isi ekspertiza te keren buchi ande jekh kulturikane senzibilno trujalipa; 2) i sama lela ani godzi, sar den apes avri e resorsura, dzaindoj pala e regionengere thaj e populacijakere grupengere trubujima, ikerindoj ani godzi e koshti vash efektiviteto; 3) i sama si dendini, te shaj te sigurinel jekhipe ano dejbe sama savorengere; 4) i sama si vash e pacientura thaj kodoleski si senzibilno pe konteksto kulturatar, avtonomijatar, e pacientongere trubujimatendar, so an peste lela vi e bareder grizha, olengo hemipe andre thaj korkorutno legaripe.

PHARIPENA

Klejaki komponenta ko avipe dzi pe adekvatno sama/grizha te lel pes lachi sama si e pacientengere hakaja/chachipena. Kodo lela an peste vi o dzanlipe vash e servisura so aba egzistuin thaj sar te len pes. Bidzanindoj kodo, shaj te harnjarel i vrama te avel pes dzi lende. Kodoleske, kadala so isi olen limitirime sastimaskere dzanlipa, shja te dikhen bareder pharipena thaj ma te len pe vrama e sastimaski grizha/sama.

O limitirimo sastimasko dzanlipe si pashe phanglo vi e bilache leipe kotar e servisura thaj hainga/resursura. Kodo si baro problem ande Europa sostar sako shovto manush phenel kaj isi ole pharipena te arakhel kote shaj te lel grizha kana si nasvalo.⁸

E sastimasko dzanlipe chi trubuj te dikhel pes angleder, specijalno na, mashkar kadala save nisi specijalno trubujijmata vaj kadala so si limitirime pe kodo te arakhen vaj te resen sama, vaj te keren navigacija pe sastimasko trujalipasko sistemo. Sar misal/egzamplo, manusha saven so isi lunge vramako mentalne problemura, e phureder manushen thaj kadala so isi olen socio-ekonomikano teljaripe te hasaren gasave khidipena/arakhipa. Kodo si bareder problem kana von si teli prevencija, sar so si monitoring pe hronikane nasvalimata.

O siguripe pe adekvatno sama vash e sa kotora populacijatar, shaj te ovel pharipe vash e sastimaskere sitemura, specijalno kana kana von si kompleksno thaj fragmentirime. Gindisaren, sar misal, e pharipena te del pes sama/grizha e migrantonge saven chibjaki thaj komunikacijaki bariera. Numa, trubuj te phenel pes vi kodo kaj, mashkar emigrantura isi bari diferenca pe leno sastimasko dzanlipe, sar so si Austria kote so but migranton isi ucho nivel katar e sastimosko dzanlipe, thaj pe javera, sar so si i Denmarka, kote so si verevereder. Kodoleske, shaj te len pes e kulturakere medijatorura thaj e manusha save so dzanen, te shaj te oven "translatorura" mashkar e sastimasko sistemo thaj e pacientura.

---

⁸ Sastimasko Dzanlipe Populacijako Rodljarimasko Projekto (HLS19) Konzorciumo WHO Akcijaki Drakhin M-POHL, 2021.

AKCIJE, INSTRUMENTURA THAJ LACHE PRAKTIKE

Lacheder individualcongoro dzanlipe pe sastimos phenel kaj kodo si, kodo si arakhibe sastimaski sama so trubuj pest haj dzaipe pali kodo so phenel pes 'rodela azhutipe'. E sastimaskere sistemom isi responsibiliteta te buhljaren/buvljaren sama dzi pe savi, shaj lokheste te avel pes.

Akcije

Individualcongere trubujimata: <ul style="list-style-type: none"> informacije vash varekaskere hakaja sar pacientura, leindoj kate vi e shajutne opcijen vash sastimasko protektiribe, thaj te rodel adekvatno sama; relevantno informacije vash varekaski sastimaskere kondicije; te shaj te identifikuil e simptomura kotar buteder nasvalimata; te dzanel pes kana thaj kote te rodel pes azhutipe; te shaj te gindil pes vash e konsekvence pengere akcijendar upral ejaverengere akcije (sar te rodel pes azhutimos pe nasvalimata so phren jekhe manushetar ko vaver).	E sistemom isi repsopnsibiliteto te: <ul style="list-style-type: none"> promoviribe kulturutno senzibiliteto thaj samako haljovibe, te len pes interkulturalno medijatora te trubuj te adaptirinen pes e sastimaskere servisura pe kulturutne karakteristike e migrantongi thaj javerengi pe gasave situacije, deindoj opcije vash nekobor samakere tipija; lokheder avipe dzi pe informacije pe ververeder samakere opcije pe sa e relevantno chibja; buhljaren koherentno thaj simplu sastimasko sistemongo trujalipa, te shaj e manusha te keren navigacija; te len pes e manusha ko keribe sistemija vash e amalikano dzanlipasko sistemo.
--	--

Instrumentura

Sastimasko dzanlipe thaj e pacientengo dromaripe

Cilo thaj objektivura: O fokuso pe organizacije vash sastimasko dzanlipetrubuj te roshljarel o trubujimata te kerel pes koherentno drom vash kadala so lena e servisura kotar o sastimasko sistemo. Te mapirinel pes e pacientongo phiribe/kote te dzan (dikhen o egzamplo teleder) si o drom te vizuelizirinel pes e pacientosko phiribe trujal o sistemo.

Metodo: I mapa vash pacientosko phiribe (prendzardi vi sar, klientoski sastimasko sistemaski mapa/karta) sikavel sa e punkton pe save o paciento phirel ande sastimasko sistemasko kher. Kate khuven vi e punktura anglal thaj pali punktoski vizita.

Efekto: Kodo metodo dela dikhipe upral e pacientoski eksperienca ko phiribe trujal e sastimasko sistemongere khera, te shaj te keren pes lacheder strategije te zurarel pes e samakoro kvaliteti, te ovel efektivneder thaj te chaljarel e pacienteskere trubujimata.

Dodendino kuchipa: Kadale phiribasko mapiribe si jekh lacho instrument vash e sastimaskere organizacije thaj kompanije, vi bare, vi tikne, vash buteder aplikacije. E beneficije astarena thaj sikavena e pacientengere pharipena vash kodo te aven dzi pe

sastimaski sama; thaj identificirinen sar te del pes e pacientenge lacheder eksperienca ande olengo tretmano; sar vi te identifikuin pes droma vash suporto e pacienteske, pala e tretmanosko agoripe.

	ANGLAL		AKAK				PALI	
MOMENTURA	Feneralno preveniribe pe kansero	Arakhipena GP-encar	Arakhipe onkologistosar	Tretmano	Eksperimentalno		Mishtederipe	Paliativa
EMOCIE	Hari bileibe grizha	Gindisardo	Grizhalutno/ Depresirimo/ Daravdino	Grizhalutno/ Daravdino/ Pachailutno	Gindisardo/ Optimistikano/ Pachailutno		Grizhalutno Pachailutno	Grizhalutno / avela ko terminura
NOTE	Dzividinel pes sar sakana	Ovela pes pacienti	Paciento kanserosar	Paciento kanserosar	Paciento kanserosar		Achilo dzivdo kanserostar	Fatalno paciento kanserostar

Piktura: Misal vash mapa manusheskere phiribastar ano sastimasko sistemo

Lachi praktika

Asistiribe e Sirijakere nashle manushen te aven dzi pe medikane servisura – Türkiye

Türkiye lela milionura nashle manushen thaj olengo avipe dzi pe sastimasko protektiribe si phareder vash e kulturikane thaj chibjakere bariere. Zurerarkeribe e migrantongo pachaibe ande sastimaskere sistemura thaj e sastimaskere profesionalcura, si klejutni komponenta te lokjarel pes olengo avipe dzi pe sastimasko sistemo.

Cilo thaj objektivura: Khetanutno cilo e Türkiye-ko, e EU-ko thaj WHO si, e Sirijakere hasarde manusha te prendzaren pes e Turkijakere sastimasko sistemasar te shaj te praktcirinen e medicina ande Türkiye thaj te del pes direktno sastimaskere servisura e Sirijakere nashle manushenge ande Turkijaki societa thaj te zurarel olen te del pes serviso e komunitetake. I inicijativa azhutile te harnjarel pes vi o pharipa upral e Turkijako sastimasko sistemo.

Target grupa: I inicijativa targetirinela e Sirijakere sastimaske samakere bucharen save kator e 3.7 milionura Sirijakere migrantondar dislocirime ande Türkiye. Specijalno, i inicijativa si dizajnirimi vash e doktora, medicinakere pheja, akusherke thaj javer medicinakere specijalistura.

Metodo: E Sirijakere sastimaskere buchara si identifikuime thaj dzan pe teoretikano thaj praktikano treningo ko jekh kotar e epta treningo centrura etablrime trujal o them (Ankara, Gazantiep, Sanliurfa, Izmir thaj Mersin), teli supervizija katar e Turkijakere medikalno profesionalcur. Kote, von lena adaptirimo kurso kerdino kotar WHO themesko ofiso ande Türkiye. Kana sas i Kovid-19 Pandemija, o treningo sine kerdino digitalno trujal specijalno dizajnirimi platform vash sikljovipe. E kursen isi modulura vash mentalno sastipe, psihosocijalno treningo vash sitacije kana isi naturakere katastrofe, nasvalimata so na dzana manushetar ko vaver, chavorengo buhljaripe, sistemo vash sastimasko rekordiribe, thaj sikuripe ani buti. E centrura trenuin vi translatoren te shaj te oven

kulturikane medijatorura ande medcinakere khera. Ko agor, e Sirijakere profesionalcura lena autorizacija te keren buchi ande Turkijako sastimasko sistemo.

Efekto: Kana astardas pes o programo, milje thaj milje sastimaskere profesionalcura nakhle trujal leste. Sicharimaskere materijalura sasa kerdine sar kotor programostar thaj lena pes vi te trenuin pes e Turkijakere profesionalcura vash mentalno sastipe.

Dodendino kuchipa: Deibe buchi e Sirijakere sastimaskere profesionalconge ande Türkiye si lacho vash harnjaribe chibjakaere thaj kulturikane barieronge ano avipe dzi pe sastimaski sama. Olengo zurarkeribe thaj integriribe ande Türkiye, dela e nashle manushenge profesionalno shajipena thaj buteder dzanlipa. Kodo zurarkerga o klulturikano senzibiliteto ano sastimasko sistemo thaj azhutisarda te bajrarel pes I reziliencia pe lokalno nivelo. Buteder generalnikane, kodo lacharkerdas o sastimasko dzanlipa mashkar e Sirijakere hasardine manusha.

Lachi praktika

MILSA: Azhutimaski Platforma vash Migracija thaj Sastimos – Shvedo

Cilo thaj objektivura: Leibe informacije vash i societa/them kote so trajil/dzivel pest haj leibe dzanlipe sar te ovas samale vash amaro sastipe si keljutni buchi vash integriribe ano them/societa. Kodo si legarimasko princilo vash e civilne thaj sastimaskere komunikatorura so keren buchi trujal o Shvedo.

MILSA si dzanlipaste bazirimi azhutimaski platform vash migracija thaj sastipe so kerel produkcija thaj azhutil o metodologikano buhljaripe vash sastimasko promoviripe thaj inkluzivno recepcija vash e neve avile migrantura ande Shvedijako them/societa.

E edukacijaki MILSA platform si nacionalno inicijativa vash civilno thaj sastimaskere komunikatorura fokusesar upral edukacija, eksperiencongoro ulavipe thaj drakhinkeribe. O projekto si azhutisardo katar e Europutno Socijalno Fondo, thaj Ministeriumo vash Sastimos thaj Socijalne Butja ano Shvedo. O projekto kerel kooperacija e univerzitetoncar thaj ekspertonca butedere umalendar, administracijakere bordencar, komunencar thaj civilno societakere organizacijencar vi pe nacionalno, vi pe internacionalno nivelo.

O rodljaripe so kerel i MILSA si orientirimo pe integriribaskoro sistemo thaj trubujimata save nisi e neve aviline migranton, thaj legarela pes pala bari kooperacija mashkar buteder univerzitetura thaj multi-nivelongere agencije so keren buchi e neve avile migrantoncar. I buchi bazirinel pes upral o sastipe, leindoj vi vaera tematura, sar so si societaki participacija thaj zurarkeribe, mentalno sastimos thaj lachipa, bucha phangle kherencar, ekonomikano stres, pachaibe thaj pakhiv.

Target grupa: Pashe 200 komunikatorura dena civilno orientacija thaj sastimaski komunikacija pe buteder chiba trujal o them. MILSA-ko edukacijako programo ucharen 22 esencijalno tematura pe diferentno dzivdipaskere aspektura thaj dzal 18 chona te kompletirinel pes.

Sichara butedere univerzitetondar, khetane ekspertoncar, keren o kontento pe edukacija so ikerela pes duraldan, kerindoj vi praktikane trening sesije thaj fizikane khidipena.

Metodo: Pala deibe unificirimi edukacija vash e civilno thaj sastimaskere komunikatorura, i MILSA producirinela lila sicharibaske civilno thaj sastimaski komunikacija thaj

legarimaskere lila pe metodura vash e komunikatorura. E tekstlila si bazirime upral nacionalno civilno orientacijaki regulacija thaj khamel te kerel horeder tematongire arejengo haljovipe. E metodengo liloro si vash kodo te del praktikano azhutipe e komunikatorenge ande klaseski soba. Sar misal, phenel sar te kerel pes sigurno trujalipa ande klaseski soba, sar te sigurinel pes kaj e participantura lena thaj ahaljovena e komunikirime informacija, sar te diskutin vash senzibilno tematura thaj save si e limitiriba pe komunikatorengi rola.

Efekto: I MILSA edukacijaki platform kerel fremo vash drakhinkeribe, kooperacija thaj eksperiencongo ulavipe mashkar e komunikatorura thaj javera profesionalcura so keren buchi pe migracija, sastipe thaj integracija.

Dodendine kuchipa: I buchi ande MILSA edukacijaki platform si vazdimi upral e civilno orientacija pe unikatno potencijalo vash e neve avile migrantura, sar vi shajipena vash integracija, bucharipe thaj sastimos.

Lachi praktika

Sastimaskere profesionalcura so keren buchi ande khera vash phure manusha – Italia

Cilo thaj objektivura: Sastimaskere profesionalcura save keren buchi ande khera phure manushenge, ko direktno kontakto e khovle thaj nasvale phure manushencar, si esencijalno vash avipe dzi pe adekvatno sama vash kadala komorbiditetosar thaj bilacho suporto familijatar. E manushen so keren buchi pe kadala thana, isi specifikani rola thaj responsibiliteto te garantirinen majlacho dzivdipasko kvaliteto vash kadala phureder manusha. Te dikhel pes kobor bare si olengere sastimaskere dzanlipa thaj kompetencije, si avguno phundro pe kodo te haljovel pes sar thaj kana te kerel pes targetirimo sastimasko dzanlipasko programo vash lende.

Metodo:

- ▶ promovirindoj koncepto vash sastimasko dzanlipe ande kadala khera phurenge;
- ▶ promovirindoj vi specifikane zora thaj programura te bajrarel pes sastimasko dzanlipe vash sastimaskere profesionalcura pe kadala khera phurenge;
- ▶ involvirindoj e direktoren thaj e personal pe khera phurenge ande sastimasko dzanlipaskere programura;
- ▶ kerindoj metodo 'organizirimo sastimasko dzanlipe' ande khera phure manushenge.

Efekto: E khera phure manushenge - via edukacija pengere direktorenge thaj bucharnenge – adoptuin 'organizirimo sastimasko dzanlipe' metodo sar principalno menadziribe, cilosar te garantirinel pes adekvatno sama vash phureder manusha, specijalno kadalenge so si khovle thaj bazorale.

Sar sekundarno cilo, e bareder sastimaskere dzanlipena vash kadala sastimaskere profesionalcura, azhutil olen vi vash olenge khere pengere familijencar.

Dodendino kuchipa: E dzanlipena thaj e kompetencije ande sastimasko dzanlipe vash bucharne thaj profesionalcija ande khera phure manushenge, teli fremo e 'organizirime

sastimasko dzanlipe' metodo, dela suporto vash kodo sar te azhutil pes e phureder manushnge ande institucionalizirime khera olenge. Kodo azhutil e sastimaskere samakere profesionalcon te aplicirinen pengere dzanlipena thaj kompetencije an lengoro sakodivesesko bucharne dzivdipena.

Lachi praktika

Dzanlimaski Revizija pe Sastimaskere Keripena – Irlanda

Cilo thaj objektivura: Kodi revizija kerdini katar e Nacionalno Agencija vash Dzanlipe Manushengo, khamel e Irlandako serviso vash sastimasko dzanlimaskere servisura te kerel te ovel buteder amalikano thaj te analizirinen pes e dzanlipena, vi e individualcongo vi e servisengo. I revizija dikhel e sastimasko serviso sar diso so naj te ovel bariera vash o tretmano. Kerela buchi upral kodo te del suporto e sastimaskere servisoske ande sako jekh konteksto: promoviribe, protekcija, prevencija, avipe dzi pe grizha thaj ikeripe.

Target grupa: I responsibiliteta te keren pes e sastimaskere aktivitetura lokheder thaj e servison lokheder vash avipe dzi lende si upral e pikhe kadalengo save den e servisura. E organizacijen isi responsibiliteta te kerel pengor trujalipe lokheder avipaske thaj lokheder navigacija. Dzikote e dzanlipena butivar si dikhline sar individualcongi responsibiliteta, si importantno te dikhen pes vi e dzanlipa so isi e sastimaskere profesionalcon.

Metodo: Kodi sastimasko dzanlimaski revizija promovirinela haljovibe te dikhel pes kobor/sode si o dzanlipe amalikano keripen si. Kodi revizija azhutisarel te identifikuin pes e shajutne barijere vash e bare manusha thaj lengere dzanlimaskere pharipena. E sastimaskere buchara trubuj te dikhen kobor thaj sar si o dzanlipe amalikano an lengere ramosarde materijalura, web rigore thaj generalno komunikacija vash e publika. I revizija si dizajnirime te azhutil te analizirinel pest haj rekorduil pes sar e pacientura thaj kadala so len e servisura shaj te arakhen pes pharipenencar kana aven dzi pe sastimaskere servisura thj te ahaljovent pes e administracijakere mesazhura thaj te sikavel kote shaj te kerel pes diso lacheder.

Efekto: Sako jekh organizacija shaj te kerel pesko specifikano dzanlimasko plano bazirimo upral e rezultatura revizijatar. Kodi lista sumiribastar shaj te azhutil te dikhel pes panda svi buchi trubuj te kerel pes.

Dodendino kuchipa: E revizijako instrument azhutil te kvalifikuil thaj te organizuil pes i buchi e sastimaskere servisongere organizacije te aven buteder amalikane ande sastimasko dzanlipe. Kodo metodo shaj te adaptuil pes pe lokalnikane trubujimata.

KOMUNIKACIJA MASHKAR E INDIVIDUALCURA, SASTIMASKERE PROFESIONALCURA THAJ SASTIMASKERE AUTORITETURA

- ▶ **O nanipe adekvatno komunikacija mashkar e pacientura thaj e sastimaskere profesionalcura shaj te kerel phareder e sama vash o paciento thaj e khetanutne decizijako anibe. Kodo rodel atencija te promovirinel pes duje-dromengo dijologo thaj zora katar e sastimaskere profesionalcura thaj autoritetura te arakhen lacheder drom sar te aven pasheder dzi pe manusha.**

KONTEKSTO

I lacheder komunikacija mashkar e individualcura, sastimaskere profesionalcura thaj sastimaskere autoritetura shaj te lacharel e situacija. Shaj te azhutil te vazdel pes o pachaibe ande publikane institucije thaj te arakhen pes e dzivdipena (te phena, kana isi publikani sastimaski kriza, I lachi komunikacija savi si transparentno shaj, te inicirinel e publikane sastimaskere kerimata).

Kreiribe thana vash lachi komunikacija thaj laco dijologo mashkar e pacientura thaj sastimaskere profesionalcura si kleja, te sigurinel pes kaj vi soduj opcije vash sama thaj I dendini sama si ahajjovdine, relevantno thaj adoptirime pe pacientongo trajo/dzivdipen. I komunikacija trubuj te ovel phutardini thaj vilestar, pe kodo so dzanel pest haj so na, te ovel onzistentno, simplo thaj te shaj te ahajjovel pes, sar vi te ovel empatichno.

I vuzuhi/klaro thaj participatorno (duje-dromengi) komunikacija zurarkerela e manushen (vi e grupen, vi e komuniteton) te phenen so si lenge mishto/lacho. Kodo rodel te arakhel pes khetanutni chib, alavengo/vorbengo haljovipe, konceptija, shajipena te rodel pest e klarificirinen pes e phuchimata thaj pe jekh vrama, te del pes palpale pe kadala phuchimata.

O komunikacijako stilo so isi e manushe savo so del sama/grizha, si pashe phangolo e lacheder pacientesko korkorutno menadziribasar thaj zurarkeribasar. E pacientesko samakoro haljovibe thaj pachaibe an korkori peste shaj te kerel bareder e impakto katar e komunikacija so kerela pes e manushesar so del i sama.

E sastimskere autoriteta trubj te arakhen o majlacho drom, sar te avn dzi pe sa e manusha, specijalno kadalen so arakhena pes an dukhavdine situacija thaj kadalen so si but phareste te avel pes dzi lende, sar so si e bikhereskere mansha, e digitalno teljardine manushen thaj kadalen so isi mobilno restrikcije.

PHARIPENA

Tele-upre ande Europa, 15% e manushendar phenen kaj isi olen pharipena te haljoven so o sasljari/doktoro phenel olenge, 18 % manushen isi pharipa ano gindipa pe kodo si vaj na, kodi informacija doktorestar aplikabilno vash varekasko trajo, thaj 28 % manushendar isi olen pharipena te ahajjoven e liloren so dzana khetane e medicinakere drabencar⁹. Kadala pharipena klaro sikavena o disbalanso mashkar e individualcongere kompetencije thaj komunikacijakere stilon, so isi kodolen so si ande sastimasko sistemo thaj e sastimaskere autriteta. Shaj e doktoron isi komunikacije pe jekh ucheder nivelu. Sar te si, kodo so e doktorongi buchi ovel sa bareder thaj kodo so naj dosta doktorura ande Europa, shaj kerena impakto upral o efektiviteto pe komunikacija mashkar e individualcura, sastimasko sistemo thaj sastimaskere autoriteta.

E pharipena ande komunikacija thaj kodo so naj jekh khetanutni chib, vaj vorbisaribe diferentno/ververeder chiba, vaj alava/vorbi so nshti te haljoven pes, si bariere vash efektivno/lachi komunikacija mashkar e pacijentura thaj kadala so dena e informacija.

E pharipena ande komunikacija shaj te dikhen pes specijalno kana e paciente isi kompleksno komunikacijakere trubujimata save so trubuj lacheder te len pes ani godzi. Arakhibe ververeder droma vash komunikacija, na numa komuniciribe alavencar/vorbencar thaj mujeski komunikacija, si but importantno/mhat/vazhno.

Medicinakere alava, sar so si riskosko koncepto, thaj medikalno zhargonu so si vakerdino e sastimaskere profesionalcondar vaj si printime ande materijalura, butivar rezultirinena kodolesar so e pacijentura bilaches ka haljovne e informacijen, vaj ka nashti te haljoven olen. Vi i limitirimi vrava vash e dikhiba/arakhipena shaj te anen dzi pe kodo ma te ovel pes vrava vash buteder phuchipena thaj dijologo, so si integralno kotor e procesostar vash deibe thaj leibe sama/grizha. I situacija si phareder kana vorbisaras vash e manusha saven so isi javereder pharipena vaj disabilitetura saven so naj shajipena te keren komunikacija e sastimaskere profesionalconcar, generalno dikhindoj.

AKCIJE, LACHE PRAKTIKE THAJ INSTRUMENTURA

I vuzhi/klaro komunikacija si funda/baza e manushenge te haljoven thaj te keren diso e sastimaskere informijasar. Bizi te dikhel pes o nivelu kotar e sastimasko dzanlipe, si importantno e sastimaskere buchara te sigurinen kaj e pacientura ahajjile e informacija so von dena olenge.

---

⁹ Komprativno report pe Sastimasko Dzanlipe ande Ohto EU Thema Membrura: The European Health Literacy Survey HLS-EU. (2012).

Te ovel i komunikacija efektivno thaj lachi mashkar e individualcura, sastimaskere profesionalcura thaj sastimaskere autoriteta, e manusha trubuj te dzanen korkori pengere sastimaskere kondicije, thaj e komunikacija te phanden pengere sakodivesoskere trajosar. E sastimaskere sistemura trubuj te sigurinen kaj lengi komunikacija si vuzhi/klaro thaj transparentno, kaj resen e manusngere trubujimata, leindoj vi kodolen so isi olen kognitivno pharipena vaj nashti ahaljoven e javereski chib. E instrumentura vash lacheder interakcija thaj komunikacija lela vi e Communicate for All, Ask Me 3@/Komuniciribe Savoreng, Phuch Man3, Teach-Back thaj e Principon vash e Chib (teleder).

Akcije

<p>Individualcongere trubujimata:</p> <ul style="list-style-type: none"> • te oven informirime kaj isi olen hakaj vash komunikacija, so ka ovel lachi vash olengo kapaciteto thaj haljovipe; • dzanlipe vash olengi sastimaski kondicija thaj shajipe te haljoven pes e relevantno konceptura so phenen e profesionalcura, thaj so phenel pes ande printime materijalura; • dzanlipe te komunicirine vuzhes (vi online) thaj te roden klarifikacija; • shajipe te arakhen sode si adekvtno i sama thaj kobor, kotar personalno perspektiva, shaj kadala instrukcije thaj decizije shaj te len than an lengo sakodivesesko trajo thaj ande praktika. 	<p>E sistemon isi responsibiliteto te:</p> <ul style="list-style-type: none"> • adaptiribe transparentno thaj phutarde drama vash komunikacija, sar vi o bisiguriteto phanlo e sastimaskere rizikoncar; • keribe thana vash komunikacija savi so lela ani godzi e specijalno komunikacijakere trubujimata thaj e pacientongere kulturno avipa, deindoj olenge profesionalno translatoren vaj te trubuj olenge, vi kulturakere medijatoren; • te shaj te aven dzi pe digitalno eHealth/eSastipe thana thaj servisura manushenge save nisi vavereder komunikacijakere trubujimata, te keren olenge arakhiba muj-ko-muj mashkar lende; • ma te phenen medikalno zhargonon vaj phare alava/vorbi (khetanutni chib te ovel) an lengi komunikacija; • te del treningo vash sastimaskere profesionalcura vash nekobor drama sar te komunicirinen e pacientoncar saven so isi vaj naj olen, kompleksno komunikacijakere trubujimata, thaj te komunicirinen pe digitalno trujalipa, te shaj e decizijako keribe te ovel khetanes kerdini.
--	--

Lachi praktika

Informiribe pacientongo savenge si dijagnosticirimo nasvalipe (Plano vash Kansero) – Francia

Cilo thaj objektivura: O sistemo te informirinen pes e pacijentura dijagnostirime nasvalipasar sasa aktivipa so astardas pe avguno 2000-tone bersha, sar kotor e avguno planestar vash o kansero. Kadale sistemoso cilo/resarin (so dela palpale ko pacientongo rodipe te kerel pes olencar generalno arakhiba) si te del e pacientonge lacheder kondicije (thaj lengere familijenge) kana ka oven informirime vash e dijagnoza thaj propozirime

tretmano. Kodo sistemo dela suporto vash kodo te ikerel pes dzi pe propozirimo tretmano thaj strategije te adaptuil pes o nasvalimata. Bazirimo si upral i provizija katar e vuzhi thaj lachi informacija savi so ka respektuil e paciente thaj oleskere mangipa, so anela dzi pe realno suporto.

Target grupa: Sa e pacientura kanserosar si targetirime sistemostar, astarindoj katar e inicijalno dijagnoza, astariindoj e avgune histologikane dijagnozastar dzi ko nasvalimasko konfirmiribe.

Metodo: O sistemo si centririmo hochpitaloste thaj isi ole shtar faze:

- ▶ pacientosko informiribe vash i dijagnoza thaj propozirimo nasvalimasko tretmano;
- ▶ te ovel pes e pacientosar thaj te arakhen pes oleskere/olakere trubujimata;
- ▶ legaripe/avipe dzi pe azhutimaski grizha (specijalno kana trubuj te ikerel pes o fertiliteto);
- ▶ koordinacija mashkar o foro kote so trajil o paciento thaj o hoshpitali.

E pacienteske den apes buteder dokumentura save so ka achutin ole/ola te phirel trujal o sastimasko sistemo, sar so si e shajipena vash personalizirimi grizha an kodo phiripe, leindoj kate e tretmanoskere nivelura thaj e droma, kote thaj ko kobor chaso te ovel, informacija vash azhutimaski grizah thaj lista kontaktoncar.

O sistemo si bazirime upral e multidisciplinarno sama/grizha, majangle leindoj kate e doktoren thaj paramedicinakeren manushen. O Nacionalno Instituto vash Kansero publicirindas rekomandacije thaj legarimaskere lile te azhutil te pe ko keribe than thaj profesionalno sistemo. E hemime profesionalcura (vi e hoshpitalura vi e privatno prakticionerija) lena ad hoc edukacija pe kontinuiteto.

O sistemo evoluirindas e planencar vash o kansero, leindoj ani godzi e samaki/grizhaki diversifikacija (bareder rola pe agjare vakerdini "foro/diz" medicina) thaj e situacijen pe varesave grupe, sar so si e chavore thaj e manusha intelektualno pharipencar.

Efekto: O sistemo vash informiribe e pacientongo saven si dijagnosticirime o nasvalipa, si implementirime pe sa e sastimaskere khera save si autorizirime te den tretmano vash o kansero. Olaki organizacija se vakerdini ande Nacionalno Kanser Instituteskere legarimaskere lila thaj si identichno pe sasto them. E sistemaski implementacija si jekh katar e transversalno kondicije pe save so, sa e sastimaskere khera musaj te aplicirinen e kanseroskere tretmanon.

Dodendino kuchipa: E sistemasko dodendino kuchipa pashljol upral e provizija kotar vuzhi thaj lachi informacija savi so respektuil e pacien ten thaj olengere mangipena, so legarela dzi pe chachuno multidisciplinarno azhutipe. O fakti kaj sasa buhljardo trujal sasto them, dzaindoj pala referentno sistemo, si o majbaro kuchipe.

Lachi praktika

Bareder dzanlipa vash kodo sar te len pes e draba/medikamentija so dzan pe recepta – Türkiye

O etablibe/keribe “Jekhin vash Pacientongi Edukacija pe Leibe Draba” si misal vash lokalno dzanlimasko projekto ande Şanlıurfa Trening thaj Rodljarimasko Hoshpitali ande Anatolijako region ande Türkiye.

Cilo thaj objektivura: Te sigurinel pes korektno leibe draba thaj efektivno rezultatura tretmanostar vash e pacijentura save pashljon ano hoshpitali thaj savenge dena pes e draba/medikamentija.

Target grupa: Sa e pacijentura, leindoj kate vi e chaven (thaj lengere dajen vi daden) save si teli tretmano.

Metodo: Kana ka dikhljarel pes o paciento, o doktori shaj te del ole medikamentura vash o paciento. Kodoleske, e pacijentura bichavena pes ki “Jekhin vash Pacientongi Edukacija pe Leibe Draba” kote so e manusha keren buchi teli farmacistongi supervizija/kontrola. I Jekhin, savi so arakhela pes ko centralno kotor hoshpitalostar, vash lokheder avibe dzi pe leste, sicharel e pacienton sar te len pengere draba/medikamentura. E pacijentura saven so isi hronichno nasvalimata trubuj te aven ande Jekhin sostar, olenge shaj t del pes ‘medikalno reporto’ kotar doktori specijalisto savo so dela shajipe e lokalno doktora te shaj te den recepto vash kadala draba thaj kadalesar, shaj ma te aven sako dzives ande hoshpitalo.

Efekto:

- ▶ lacheder pacientongere sastimaskere rezultatura;
- ▶ tikneder shajipena vash bilache efektura kotar bilacho drabengo leibe;
- ▶ tikneder numero avipa ko urgentno serviso, hospitalizacija thaj repetirime aplikacije.

Dodendino kuchipa: O adekvatno/lacho drabengo leipe harnjarela e sastimaskere koshti thaj bajrarkerela e pacientengere rezultatura.

Lachi praktika

Profesionalno intepretiribe ano sastipe vash e liberalno doktora (sa e specijalistura) thaj liberalno medikalno phenjenge so bijankeren ande Utar-Istikani teritorija - Francia

Cilo thaj objektivura: o nadzanipe laches e fransikane chibja, e pacientonge so phiren pe medikalno konsultacije, kerena pharipe te aven dzi pe kvalitetno sama. O promoviribe haljovipe mashkar e sastimaskere profesionalcura thaj e pacijentura anela dzi pe:

- ▶ lokheder vi lacheder avipe dzi pe prevencija, skriningo thaj medikalno grizha;

- ▶ reduciribe pe narelevantno, chitrubujutne thaj kuch egzaminacije;
- ▶ zurarkeribe e personaki autonomija thaj respekto vash oleskere vaj olakere hakaja (informacija, konfidentiteto, slobodno thaj informirimo konsento).

Kodoleske, o cilo sit e del pes e sstimaskere profesionalconge o shajipe te len translatorura.

Target grupa: Sa kadala manusha so na dzannen mishto i chib kotar o Utar-Istikano region thaj sa e privatnikane doktora thaj medikalno pheja so bijankerena so shaj te oven kontaktirime olendar.

Metodo: E privatnikane prakticionerija thaj medikalne pheja so bijankerena ano Utar-Istikano region shaj te roden, pe telefono (thaj/vaj ko than) translacijakere servisura kotar e *Agence Régionale de Santé* via akharimo tenderonge. Te keren kodo, majangle trubuj te registruin pes ki shema savi so dela 185 chiba. E profesionalconge si dendino legarimasko lil, so akharela olen, angleder te keren penge preparacije vash konsultacijevi pe hramosardi forma, te shaj te optimizirinel pes e translatoreski kontribucija. Kodo translacijako serviso si bilovengo vi e profesionalconge, vi e pacientonge. E translatorura musaj te ikeren pes dzi pe profesionalno garavipe/navakeribe javerenge.

Efekto: O translatoro so vorbisarel e pacientoski chib, shaj pala o rodibe e profesionalcostar, te avel vash 5 minutura, vi ma te si teli programo.

Dodendino kuchipa: Sar so sasa vakerdino upreder, o avipe dzi pe profesionalno sastimaski translacija azhutil te promovirinel pes kvalitetno avipe dzi pe dzi pe sama vash kadala so chi hacharen i chib mishto, thaj olengi lacheder integracija ano sastimasko sistemo. I translacija pala telefono, azhutisarel pes lokheder avipe dzi pe kasavo serviso thaj te reducirinel pes o teritorijalno dispariteto.

Instrumentura

“Komunicirin Vash Savore: legarimasko lilor vash lokheder komunikacija” – Francia

Cilo thaj objektivura: “Komunicirin vash savore: legarimasko lil vash lokheder komunikacija” si legaripe kerdino kotar e Francijaki sastimaski agencija (*Santé Publique France*) bazirime opral dzanlipasko koncepto.

Target grupa: Kodo legarimasko lil si vash sa e akterura hemime ande dizajniribe thaj ulavipe informacijengo vash savour, bizi te dikhel pes pe lengi publika vaj dzanlipena: generalno populacijake, migrantonge, bidzanglipaskere manushenge, phureder manushenge, manushenge saven so isi varesavo disabiliteto. Kodo referencongo fremo sasa, mashkar e javera, dizajnirime vi vash sastimaskere thaj medico-socijalne khera thaj servisura, te azhutil olen te oven pro-dzanlipaskere organizacije. Si importantno vi vash sastimaskere profesionalcura thaj kadala profesionalcura so promovirina kodo.

Metodo: Kodo legarimasko lil si but praktikano metodo, ilustririmo bute misaloncar/egzamploncar, si jekh azhutimos te kerel pes ramosardi, oralno, digitalno, piktoralno komunikacija, bizi te dikhel pes savo nivelo si e pacientongo sastimasko

dzanlipe. O legarimasko lil phenel vi sostar te nashel pes, te shaj te ulaven pes lache praktike.

Efeko: O legarutno lil chaljarela e akterongere trubujimaton, leindoj ani godzi khamen von te dizajnirinen printime materijalura, dizajnirinen vaj len imazhura, dizajnirinen web rigora vaj digitalno mediumen, dizajnirinen oralno komunikacija. Pe jekh vrama dela droma sar te len pes ani godzi e diference ande dzanlipena ki jekh organizacija andre.

Dodendine kuchipa: O legarimasko lil si dizajnirimo te shaj e akterura save so konsultirinen ole, si legardime phundro pala phundro pe komunikacijakoro dizajniribe gasave dromesar, te shaj te oven hachardine/haljovdine savorendar.

Instrumentura

Kheroro vash Instrumentura pe Sastimasko Dzanlipe – Khetanutne Thema/USA

Cilo thaj objektivura: The Health Literacy Tool Shed, si hostirimo kotar Boston Univerzitetu. Kodo si jekh online databaza buteder 200 sastimaskere dzanlipaskere aktivipencar. An kodo site/than, isi informacije vash keripena/aktivipa, leindoj vi lengere psihometrikane karakteristike, bazirime upral dikhpa/lista katar revidirime literaturatar.

Target grupa: Si databaza vash kadala so keren rodjaripa, so keren decizije thaj kadala so dena sastimaskere servisura. Azhutil/del dumo te identifikuin pes e majrelevantno butja te len pes ande rodjaripena pe sastimasko dzanlipen, vash e trubujimata, evaluacija thaj javer.

Metodo: Kodo si phutardo haingeng/resursengi databaza, kote so shaj khuvel kon mangel bilovengo.

Efeko: Bajrarel e shajipena te lel pes o majrelevantno instrumento vash savo vi te ovel rodjaripe an kodi sfera.

Dodendine kuchipa: The Health Literacy Tool Shed/Kheroro vash Instrumentura pe Sastimasko Dzanlipe/ dela shjipe te alusaren pes e majlache instrumentura. Angleder, gasave instrumentura sasa publicirime numa ande dzanlipaskere zhurnalura. Kheroro vsh Instrumentura pe Sastimasko Dzanlipe, demokratizirindas kadla instrumenton thaj kerda sigeder te ulaven pes e dzanlipena thaj e instrumentura te oven lokhe arakhline.

Instrumentura

Ask me 3: Lache Phuchipena vash Tumaro Lacho Sastimos® – Khetanutne Thema/USA

Cilo thaj objektivura: Ask Me 3® si edukativno programo kerdino kotar o Instituto vash Sastimaski Sama, savo so dela kurazho e pacientenge thaj e familijenge te phuchen trin specifikane phuchipena te shaj lacheder te haljoven pengere sastimaske kondicije thaj so trubuj te keren te shaj te achoven saste.

Target grupa: Dizajnirime katar e sastimaskere dzanlipaske ekspertura, Ask Me 3® si sigo, efektivno instrument dizajnirime te lacharel e komunikacija mashkar e pacientura, familije thaj kadala save so den sastimaskere servisura, te shaj e pacientura te oven buteder aktivne membrur ano sastimasko sistemasko timo.

Metodo: Ask Me 3® promovirinela trin tikne, numa esencijalno phuchimata so e pacientur shaj te phuchen thaj e pacientenge si dendoshajipe savat te ahaljoven o deibe palpale pe kadala phuchipena:

- ▶ *savo si mlo majbaro problemo?*
- ▶ *so trubuj me te kerav?*
- ▶ *soske si importantno me te kerav kodo?*

Efekto: Ask Me 3® naj komplicirime, naj kuch implementiribaske thaj kerela lachi komunikacija.

Dodendine kuchipa: I aktivno participacija zurarkerela e paciente thaj vash e sastimaskere bucharne kerela lokheder e konverzacija. E phuchipena phuchline pacientondar dena e sastimaskere bucharnege indicije vash olengo haljovibe, te akceptuin thaj te dikhen e situacija, so shaj te legarel e sastimaskere bucharnen te del adekvatno informacijen ki vrama.

Instrumentura

Legarimasko Iil Sigo Starto Teach-Back/Sikav-Palpale – Khetanutne Thema

Cilo thaj objektivura: Teach-Back/Sikav-Palpale/ si jekh aktiviteto koleste kadala so sikljona sikavena jekh jekhe so von siklile, sar egzemplo, kodolesar so phenena verbalno eksplanacije, demonstracije thaj dzanipena.

Target grupa: Dzaindoj pala e US Agencija vash Sastimasko Dzanlipasko Rodljaripe thaj Kvaliteto, Sikav-Palpale si tehnika vash e sastimaskere buchara te sigurinen pes kaj von e pacientonge dije vuzhi, klaro informacija save so von thaj olengere familije haljovena so si komunicirimo olencar. Kodi intervencija lel an peste nekobor meterijalura te azhutil e adopcija.

Metodo: O metodo si te kontroluil o haljovipe kodolesar so rodela pes e pacientondar te phenen pengere vorbencar so von trubuj te dzanen vaj te keren vash olengo sastipe thaj

te konfirmuin kaj kadala bucha pe save dijas pes eksplanacija si hachardine kotar e pacientura. Sikav-Palpale, shaj te aplicirinel pes kana del apes eksplanacija vash importantno thaj kompleksno konceptija e pacientonge vash oelngi sastimaski sama, sar so si, neve dijagnoze, medikamentija/draba, instrukcije vash kherutni sama, tretmanongere planura, so te kerel pes javerchane, tretmanoskere opcije thaj instrukcije so te kerel pes dureder.

Efeko: E resursura so trubuj pes vash Sikav-Palpale naj bare. E sastimaskere buchara shaj te implementirinen Sikav-Palpale ki vrama kotar olengi regularno buchi. I vrama vash kadale praktikako implementiribe si minimalno thaj na hasarela pes but vrama.

Dodendine kuchipa: Kerindoj Sikav-Palpale sistematikane zhutil te teljaren pes e bariere thaj te lacharen pes vi i komunikacija vi e procesura.

Instrumentura

Legarimasko lil vash kodo e Ramosarde Materijalura te oven Klaro thaj Efektivne – Khetanutne Thema/USA

Cilo thaj objektivura: Buteder tekstija vash esastimaskere informacije, vi dureder sip hares bute manushenge te ginaven. Dzikote i simplo chib si jekj kotar buhleste fundirime solucije te adresirinel pes o limitirimo sastimasko dzqnlpe, e benficije savorengere akharena e sastimaskere organizacije te keren kodo butivar.

Target grupa: Dzanindoj kaj e komunikacije vash e klichno rodlijaripe shaj te oven but tehnikane thaj kompleksno, trubuj te lel pes simplo chib savi so shaj but vuzhes thaj klaro te den eksplanacija vash e informacija te shaj i targetirimi publika lokheder te haljovel. I target grupa shaj te oven e pacientura, sastimaskere buchara, javera akterura ande sastimasko eko-sistemo save so pharuvena kadala phuchipena thaj bucha.

Metodo: Chibjako planu azhutil kadalen so ginaven te:

- ▶ arakhen so trubuj olenge;
- ▶ ahaljoven kodo so arakhle;
- ▶ len kodo so arakhle te chaljaren pengere trubujimata.

Efeko: Aplicirindoj e simplo chibjakere principon, i relevantno sastimaski informacija kerela pes te ovel but simplo, shaj lokheder te ginavel pes, kerela pes I informacija te ovel ki vrama thaj aktivno.

Dodendine kuchipa: I simplo chib azhutinel o avibe dzi pe informacija, jekhipe thaj participacija ande societa/them. Pe jekh vrama lacharela o efektiviteto thaj vazdel pacaibe pe brendo.

Instrumentura

Mapiribe lingvistikane thana/pejsazhura

Cilo thaj objektivura: Mapiribe pe lingvistikane thana kerela pest e shaj te dikhel pes sar e manusha navigirinena/phiren ko sastiaskere sistemura thaj te lacharel pes sastipaskere sistemongo trujalipa.

Target grupa: Kodo si instrument vash e sastimaskere buchara, menadzerura, kadala so keren decizija, te shaj te lacharen pes e servisongoro dizajno thaj te ovel lokheder kadalenge so lena e servison.

Metodo: O leipe e lingvistikane analizako sar dijagnostika, e relevantno phuchipena sja te len vi:

- ▶ sode thaj pe save chibja sikavena pes ande hramovipa pe znakura ande specifikane publikane thana?
- ▶ si kadala hramovipa monolingvalno, bilingvalno, multilingvalno thaj pe save kombinacije sikavena pes e chibja?
- ▶ lena pes diferentno chiba vash diferentno bucha thaj ande diferentno domenija?
- ▶ pe save forme sikavena pes e znakura/hramovipa (table anonsenge, trafiko znakura, bilbordura, pe boltengire vitrine, posterura, flagura, banerura, grafitija, meniura, gada harne bajencar, Facebook, Twitter, Instagram, Blogs, Websites)?
- ▶ so si e chabjasa thaj lakere normativencar: ortografija, konvencije vash vashthramovipe, leksikonura, sintaksa, edukacijako nivelo?

Avutno phundro ka kerel horder analize thaj znakongo interpretiribe. Dikhindoj so horeder e znakura shaj te sikaven thaj den eksplanacija, phenel pes vi indeksiteto. E egzemplura lena o dikhipa vash i nakhli vrama (misal, produkcijakere kondicije), o avutnipe (misal, e akceptuibaskere kondicije), thaj akanutnipe (misal, pe specifikane thana kote so chivena pes e znakura mashkar e vaver znakura).

Efeto: Lingvistikane pejsazhongo mapiribe si drom te dikhen pes e semiotikane znakura ande publikane thana thaj te studirinel pes sar i chib lela vaj na lela e manushen ande komunikacija thaj sasti participacija ande societa thaj societakere kontekstura.

Figure : Example of linguistic landscapes - signposting in hospitals

Instrumentura

Phutarde-Haingengere instrumentura vash Dataki Vizualizacija

Cilo thaj objektivura: Dataki vizualizacija, sar so si e infografike thaj e grafikonura, ule/avile jekh drom te prezentuil/te sikavel pes medikalno data/informacija, so kerela influence upral decizijako anibe vi pe kolektivno, vi pe individualno nivelo te shaj te bajrarel o sastimasko dzanlipe.

Target grupa: O leipe vizuelno elementura thaj simplo chib, azhutil e individualco save so isi limitirimo sastimasko dzanlipe thaj dzanlipe matematika, te anel dzi pe lacheder sastimaskere gindipena thaj praktike.

Metodo: Dataki vizualizacija kerela vi chinibe e datakere punkton ko senso pe vrama, than thaj elementura savencar e manusha si pashe/familijarno, vaj te personalizirinen/lokalizirinen e numeron, te shaj te oven lacheder hachardine/haljovde. E kontrolno table indormacijencar/datasar, shaj te oven efektivno vizualizacijakere instrumentura (misal, tabele, dijagramija mariklasar thaj dijagramija kolonencar, histogramija, buhljarde grafikoja, mape vash tatipa thaj kashtengere mape). Shaj te kombinirinel pes e infografikoncar, sar so si ikone thaj tikneder teksto te sikavel pes i vizuelno naracija.

Efekto: Vakeribe paramisa datasar trujal simplo grafikonura, komparativno grafikonura thaj reprezentativno ikone, butivar zhutisarel o implicitno te ovel eksplisitno te bajrarel pes o individualno thaj publikano sastipe.

Dodendine kuchipa: I data vizualizacija shaj te kerel lacheder o haljovipe thaj e analize, sar vi te anel dzi ko lacheder thaj sigeder anipe decizije.

ANIBE DECIZIJA KHETANES VASH E TRETMANURA THAJ SAMA

- ▶ **E hierarhikane sastimaskere sistemura thaj e bariere vash aktivno participacija e manushengi thaj e sastimaskere bucharengi, shaj te harnjaren e ulavde decizijako anibe. O sastimasko dzanglipa kerela lokheder e aktivno participacija, e zorako ulavipe thaj o dzanlipe te kerel pes decizija informirime khetanipasar.**

KONTEKSTO

O khetanutno anibe decizija – kote so e sastimaskere profesionalcura thaj e pacijentura diskutuin vash e shajutne opcije vash e sama thaj anena decizija khetanes leindoj e majlache informacijen dzi pe save shaj te aven – si centralno vash e pacientosko trujalipe thaj avtonomija. Kodo vazdela bare shajipena vash e pacijentura slobodno te alusaren thaj kerel informirimi decizija vash e medikalno alternative thaj samako korkorutno menadziribe.

Phanlo e lacharimasar ande decijengo kvaliteto, lacheder pacientosko dzanlipe thaj rizikoski percepcija, o khetanutno anibe decizija vash o tretmano thaj i sama, isi potencijalno te harnjarel e sastimasko dispariteto mashkar e pacienton save si buteder vaj harneder teljardine ande olengo dzanlipa vash e sastimaski sama/grizha. E pacijentura save si informirime thaj sikavena preference, dena kontribucija te lacharen pes e sastimaskere efektura, save si sigurneder, isi olen efektivno koshti thaj si efikasno.

PHARIPENA

O hierarhikano sastimasko sistemo thaj nanipe atencija vash e shajipena e individualcura te oven kooptirime ande decizijengo anibasko proceso, si vareso so terdzol anglal amende.

E Europutne rodjaripena sikavena pharipena kana e manusha angazhuin pes e sastimaskere bucharencar. Sar misal, ano UK 23 % reportirinde pharipena e sastimaskere bucharencar, 35 % reportirinde pharipena te sigurinen kaj e sastimaskere sichara halile olen laches 25 % reportirinde pharipena ani diskusija e sastimaskere bucharencar te hacharen sa so von khamen te dodzanen, thaj 23 % arakhena pharipena te phuchen e sastimaskere bucharen thaj te len olendar informacija vash o sastimos¹⁰. Vi kodo so kadala pharipena avena katar e pacientongoro limitirimo sastimasko dzanlipe, kodo shaj si pashe phanglo vi e pharipencar e sastimaskere autoritetura te redistribuirinen i zor thaj e agencija.

O limitirimo sastimasko dzanlipe si pashe phanli e bareder konfliktosar vash e decizije mashkar e pacientura thaj sastimaskere profesionalcura, so shaj avela pharipenendar pe hajovibe e rizikosko kotar e sugeririmi sama/grizha. Leindoj ani godzi kaj e Europutne rodjaripa sikavena kaj 43% manushendar, arakhena pharipena pe arakhibe lache vaj bilache butja ande diferentno tretmanoskere opcije¹¹, e regionalno pharipena vash anibe khetanutne decizije – si evidetno.

Ano proceso vash informirime pacientosko konsento, e informacije vash e diferentno opcije vash tretmano thaj e rizikoja tretmanondar, beneficije thaj koshti, trubuj te oven komunicirime pe jekh klaro, vuzho thaj transparentno, lacho drom. Bazirime upral lengere individualno preference thaj experience, e pacientura trubuj te shaj te arakhen e beneficije tretmanostar, mamuj e shajutne riskura thaj te nashen e decizijendar vash save e pacijentura naj informirime thaj involvirime/hemime ko lengoro anibe.

FDureder, te lacharkerel pes e khetanutno decizijengo anibe thaj ikeribe dzi ko tretmano, trubuna pes diferentno metode vash e manusha saven so isi limitirime nivelura ano sastimasko dzanlipe (misal, kana na ikerena pes dzi ko tretmano, jekhe rigatar shaj te ovel kerdino sostar e paciente naj sastimasko dzanlipe, thaj javere rigatar, te keren pes intencijasar pacientondar saven so isi uche nivelosko sastimasko dzanlipe).

AKCIJE, LACHE PRAKTIKE THAJ INSTRUMENTURA

O sastimasko dzanlipe dela zor e manushenge chaches te participirinen ano khetanutno decizijengo anibe. E Sastimaskere sistemon isi responsibiliteta te sigurinen shajipena vash anibe decizije khetanes, kodolesar so ka adaptuil pengere procedura pe individualcongere trubujimata, te den olenge glaso, te dodzanen olengi socijalno situacija, thaj te keren kooperacija olencar pe jekha-jekh nivelu. An kodi konekcija, te len pes e interkulturakere medijatorura ano sastipe, shaj te azhutil te dopheren pes e socio-kulturakere hiva, te vazdel pes pachaibe ano sastimaskere buchara, thaj te keren pes lokheder e decizijengo anibe khetanes.

---

¹⁰ Kashaf, M. S., McGill, E. T., & Berger, 2017.

¹¹ Sastimasko Dzanlipe Populacijako Rodjarimasko Projekto (HLS19) Konzorciumo WHO Akcijaki Drakhin M-POHL, 2021.

<p>Individualcongere trubujimata:</p> <ul style="list-style-type: none"> • relevantno informacija vash olengere sastimaskere kondicije thaj shajutne opcije vash sama; • informacija vash olengo hakaj te oven ashunde thaj te len than ande decizijengo anibe vash olengo sastipe thaj sama; • te identificirinen thaj den deskripcija pe lengere adzikeripena, preference, mangipena thaj trubujimata; • te gindinen vash lengere personalno perspective thaj te dzanen so si msihto vash olengo trajo (shajipena, preference); • te phuchen vash klarifikacija kana trubuj; • te participirinen ande samako plano, te diskutuin alternativno opcije thaj khetanes te anen decizije. 	<p>E sistemon isi responsibiliteto te:</p> <ul style="list-style-type: none"> • den e pacientenge but thaj lache informacije ande formatura save so khemen e pacientura; • keren e pacientura lokheder te gindinen thaj te phuchen phuchimata; • respektuin e pacienton (olengo dzanlipe, eksperienca thaj javer); • distribuirinen zor, kerindoj khetanutno haljovipe thaj pachaiba, te respektirinen e pacientongere dikhipena, adzikeripena thaj moljaripa, thaj te trubuj, te len andre ano proceso vi e interkulturakere sastimaske medijatoren; • oven samale vash e pacientongere javerimata thaj unikatno trubujimata.
---	--

Lache praktike

Integriribe e pacietnogere thaj sastimaskere profesionalcongere domenura kotar dzanlipe vash anibe decizije khetanes ande diskusija vash tretmano – Finlanda

Cilo thaj objektivura: Integriribe e dzanlipaskere bazenton kotar e medicinakere profesionalcura thaj e pacientongere eksperiencongere dzanlipa, kana kerena pes negocijacije vash tretmano ande khidipena/arakhenipa vash sastimaski sama.

E dzanlipaskere domenura vaj “dzanlipaskere bazentura” an save e pacienton thaj e samakere profesionalcon isi hakaj/chachipe te den andre si asimetricane: e profesionalcura shaj te aven dzi pe medikalno informacija, dzikote e pacientura shaj te aven dzi pe informacija vash olengi eksperienca thaj dzivdipaski/trajoski luma, sar so si olengere simptomura, olengere preference thaj kuchipa/moljaripa.

Target grupa: Sastimaske samakere profesionalcura.

Metodo:

- ▶ phuchipena vash e pacientoskiri perspektiva, sar so si so vov adzikerela tretmanostar thaj oleskiri integracija ande sugeriribe tretmano;
- ▶ prezentiribe opcije thaj na numa jekh shajipe;

- ▶ te trubuj, te del pes rekomandacija vash specificani opcija, leindoj ani godzi e pacientoskeri perspektiva thaj te del pes eksplanacija soske dela pes rekomandacija vash akija opcija.

Efekto: E pacientura shaj te keren akordacija pe sugeririmo tretmano olengere shajutne adzikeripencar kotar e tretmanoskere solucije thaj haljovent o grundo/funda vash tretmanoski rekomandacija

Dodendine kuchipa: Adzikerinde lacharipa ki pacientongi eksperienca te keren influencia an pengoro tretmano thaj te haljovent lacheder e tretmano thaj te ikeren pes dzi ko tretmano.

Lache praktike

Instrumentura thaj legaripena vash anibe decizija khetanes – UK

Cilo thaj objektivura: Khetanutno anibe decizija si khetanutno proceso pe savo sastimasko saakoro profesionalco, javere personasar khetane resena dzi pe decizija vash sama. An kodo proceso khuvana andre vi testoja thaj tretmanura bazirime upral e evidencije thaj personakere individualno preference, pachaiba thaj kuchipa/moljaripa.

Target grupa: Klejutni audiencia vash decizajko azhutipe ano Nacionalno Instituto vash Sama thaj Lachipe (NICE) si e manusha save arakhena pes kadala decizijencar (vi olengere manusha save so keren sama, so arakhena olen, thaj olengi familija) vi e praktikantija involvirime ki lengiri sama/grizha. Dujtoni audiencia, si e organizacije save so akharena vash sama thaj adla so dena sama (so shaj lela an peste vi azhutipe ko decizijengo anibe thaj arakhibe shajutne droma), sar vi e volontarno thaj komunitetono sektorekere organizacija (save so shaj te promovirinen olen mashkar e manusha kolencar von keren buchi).

Metodo: E punktura vash anibe decizija si senzibilno pe preferencengere punktura si e punktura kote so e personakere preference thaj moljaripa/kuchipa si but importantno. Von sikavena pes kana:

- ▶ kate isi duj vaj buteder opcije vash investigacija, tretmano vaj sama, save so dena, tele-upre jekh efektura, numa:
  - isi olen javereder tipura dukhavimastar thaj beneficijendar saven so javereder manusha, javereder dikhena olen, vaj
  - e adzikeripena kotar o dukhaviba, vaj kotar e beneficije shaj te oven javereder, vaj
  - e opcijengere praktikalitetura si javereder (sar misal, shajipe sit e lel pes medicina vaj operacija, ja palem e rodipena vash monitoriribe si javereder), vaj
  - e manusha shaj te len ani godzi kaj e riskura kotar dukhavibe si bareder e beneficijendar, ki komparacija kana na kerel pes tretmano.

vaj

- ▶ kana o gindipe so te lel pes, kotar investigacija, tretmano vaj sama sar opcija thaj opcija vash 'bi tretmanosko' si lache balansirime.

E NICE-sko azhutimos pe anibe decizija si buhljarde vash ververeder tretmanoskere thaj samakere opcije save so azhutin te:

- ▶ sumirinen pes e majlache evidencije dzi pe save shaj avela pes, phangle e efektivitetosar, siguritetosar thaj praktikane faktorencar, phangle e tretmanoskere vaj samakere opcijencar, thaj
- ▶ prezentuil/sikavel pes kadi informacija, te shaj e manushenge te ovel lokheder te len decizija (leindoj kate vi kadalen so lena sama vash lende) te shaj te haljoven, azhutimasar kotar e manusha so lena sama pe lende, shaj te dikhen e opcijen vash pro, kontra thaj kompromiso.

Efekto: E instrumentura so azhutin e decizijengo anibe dena shajipena e manushenge te ulaven e informacija. Kodo sigurinela e manushen te ovel lacho haljovibe vash e beneficije, dukhaviba thaj shajutne efektija kotar diferentno ververeder opcije. O khetanutno anibe decizija zurarkerela e manushen te anen decizija vash tretmano thaj sama so si lachi olenge pe kodi vrama, leindoj kate te dzan dureder e tretmanosar, vaj ma te len nisavo tretmano.

Dodendine kuchipa: E instrumentura vash khetanutno decizijako anibe dena shajipe e manushenge te dzan dzi kote khamen ande proceso kana anela pes decizija. Numa, varekana, varesave manusha preferirina ma te len aktivno rola ande decizijako anibe olengere sastimaskere profesionalconcar.

Instrumentura

Modelo-Dromoro vash Sastimaski Sama – Khetanutne Thema

Cilo thaj objektivura: O modelo Dromoro vash Sastimaski Sama, sikavela sar o sastimasko dzanlipa buhljarela pes pali trajektorija savi so dela shajipe e individualconge, azhutisarde javerendar, te roden, te khuven andre thaj te len than vi te reagirinen pe sastimaski informacija, thaj te aktivno involvirime ande sastimasko sistemskere konsultacije thaj informirimo decizijengo anibe.

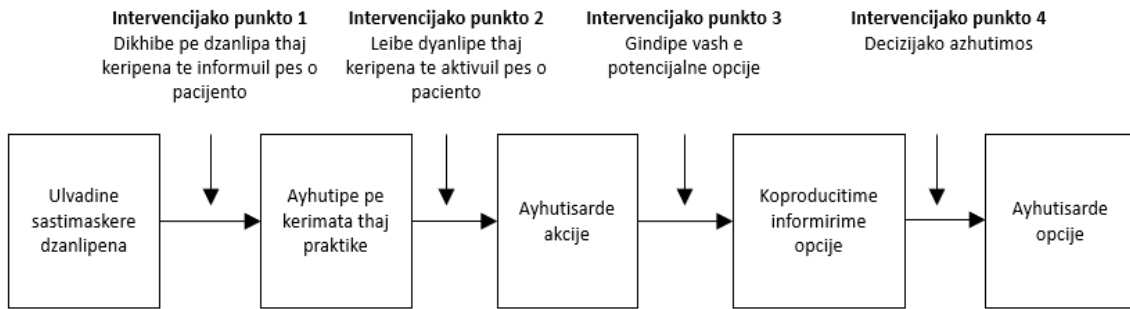
Target grupa: E pacientura lunge-vramakere kondicijasar shaj te bajraren pengere sastimaskere dzanlipena trujal I vrama thaj kadala dzanlipena te chiven ande praktika thaj te oven buteder aktivno ande sastimasko sistemskere konsultacije.

Metodo: O metodo lela dzanlimasko buhljaripe/bajraripe, dzanlipena vash sastimaskere praktike, akcije pe sastimaskere dzanlipena thaj praktike, dzanlipa te arakhen opcijen, sastimaskere akcijen, thaj shajepina vash informirime decizijengo anipaskere shajipena.

Efekto: Kadale modeloskoro apliciribe ande praktika, azhutisarel te identifikuin pes, i motivacija thaj e bariere vash buhljaripe thaj praticiribe pe sastimaskere dzanlipena, pe jekh vrama leindoj ani godzi vi e individualcongere karakteristiken sar vi e sastimaskere profesionalcongere karakteristiken.

Dodendine kuchipa: Buhljaridnoj kadale modeloskoro azhutipa, kerel e manusha te oven buteder hemime/involvirime ande sastimaskere sistemongire procesura, leindoj kate vi e informirime decizijakoro anibe.

(azhusitardo) Sastimasko dzanlipaske drom

Piktura : Azhusitardo Sastimasko dzanlipaske drom¹²

¹² Buhljaripe pe sastimasko dzanlipa pacijentonge save sip e lunge-vramakere kondicije: modelo dromoro vash sastimasko dzanlipa | BMC Public Health | Sasto/cjalo Teksto (biomedcentral.com)

AVIPE DZI PE DIGITALNO THANA TE HALJOVEN THAJ TE LEN PES E SASTIMASKERE SERVISURA

- ▶ **Vi kodo so isi progreso ande sastimasko, thaj sastimasko samakoro globalno digitalno transformacija, achona e disparitetija/diference ande dzanlipena thaj resursura kana avela pes dzi pe online sastimaskere sistemura. Te nakhaven pes kadala diference, trubula pes zor te sigurinel pes lokheder avipe savorenghe dzi pe tehniko thaj dzanlipena te shaj te len pes e online thana thaj servisura. I digitalno sastimaski komunikacija thaj e sastimasko samakere servisura si lokhete te len pest haj adaptuin pes dzi pe individualno trubujimata.**

KONTEKSTO

'Digitalno' si kotor, katar sa e dzivdimaskere/trajskere sfere. Online thana avile/achile centralno trujalipa vash komunikacija thaj angazhiribe, sichovipe thaj buchi, numa vi vash sastimasko promoviribe, prevencija pe nasvalimata, sastimasko sistemokere intervencije, korkorutni-sama, thaj korkorutno-menadziribe.

Health 4.0 si termino savo lela pest e kerel pes deskripcija/sikavel pes i digitalno transformacija ano sastipe thaj sastimaski sama, thaj o digitalno sastipe shaj te dikhel pes sar dzanlipe thaj praktika pashe phangli e buhljaripasas thaj e digitalno tehnologijasas te shaj, o sastipe te kerel pes lacheder/mishteder. Digitalno sastimasko dzanlipe (sar, e-sastimasko dzanlipe) si jekh forma katar o sastimasko dzanlipe savo so ucharela e dzanlipe so trubuna pest e shaj te kerel pes navigacija pe digitalno hainga vash sastimaski informacija thaj forma

katar e sastimasko dzanlipe savo so ucharela e dzanlipa vash e digitalno hainga thaj instrumentura.

Te ovel amen relavntno digitalno kompetencije, tehnika thaj internet, si e sastimaskere determinante save so trubuj te sigurinen pes savorenge.

O avipe dzi pe digitalno thana si specifikane importantno/mahat/vazhno kana, o mobiliteto si restriktirimo vaj kana e manusha dziven ande gava vaj ande dureder areje. Ki komparacija e tradicionalno komunikacijakere strategije, o lokheder avipe dzi pe digitalno thana dena suportu pe avipe dzi pe informacije vash manusha, bizi te dikhen pes olengere personalno karakteristike, sar so si e bersha, kote arakhena pes geografikanes, savo etniciteto isi olen, edukacija vaj rasa.

O Telesastimo thaj e digitalno tehnologije keren e manusha te shaj te menadzirinen pengi sama e azhutimasar kotar e sastimaskere profesionalcura save so naj dzi lende. I tehnologija thaj e godzaver telefonura kerena konstantno konekcija mashkar e pacientura thaj e sasljara, te shaj te vazden alarmo kana achola pes diso urgentno.

PHARIPENA

Dzikote 91% katar e Europutne familijen isi internet, varesaven vi dureder nane. I situacija si javereder kotar e forura thaj e gava, sar vi generalno mashkar e thema¹³. Kodoleske, tubuj pes konstantno buhljaripe vi pe online, vi pe offline sastimaskere informacije thaj servisura.

Vi kodo, so e sastimaski thaj sastimaskere samako digitalno transformacija shaj te anel but beneficije, shaj vi te reproducirinel thaj zurarkerel e akanutne najekhipena phangle e restriktirime mobilitetosar, vash e diference ande dzanlipena thaj resursura, sar vi nanipe lachi voja katar sastimaskere buchara te len ani godzi e manushengo bijekhipe ande Koindividualcongo tehnologikano dzanlipe thaj eksperienca vash e online sastimaskere tehnologije.

Dzi pe but neve online sastimaskere resursura thaj tehnologije shaj te aven numa kadala so isi olen relevantno dzanlipe thaj finansijakere resursura. Numa, vash e manusha save so chi dikhen vaj isi olen kognitivno nasvalimata, vaj vash e migrantura thaj bikhereskere manushenge, e online sastimaskere servisura si vareso, dzi pe so nashti te aven.

Kovid-19

Ande Europa, angleder i Kovid-19 pandemija, pashe 40 % manushendar naj sas olen fundavne digitalno dzanlipena thaj avipe dzi pe digitalno thana thaj servisura¹⁴. Gasavo ulavipe, bajrarkerela o dukhavibe ko avibe pe vrama dzi ko adekvatno sastimaski sama. Pe jekh vrama, bajrarkerela e riskura kotar e bilache sastimaskere indikatorura sar so si i depresija thaj o korkorutnipe. Dzikote sasa i Kovid-19 pandemija, kadala dukhaviba barile, specijalno mashkar e phureder manusha, rezultrindoj e bijekhipasar vash avibe dzi pe vakcina trujal sa e thema.

I Kovid-19 pandemija sikavdas kobor si importantno o shajipe te avel pes dzi pe digitalno platform upral jekha-jekhutni funda. E digitalno tehnologije, sar so si e mobilno telefonura, ange dzi kodo te shaj but sigo te kerel pes kontakto, te arakhen pes e simptomura, te rodel pes

¹³ Statista Research Department, 2021.

¹⁴ Statista Research Department, 2021.

sugestije thaj gindipena, thaj te lel pes online sastimaski sama (sar misal, tele-medicina, online receptura/preskripcije), sar vi te bajrarel pes i publikani komunikacija thaj edukacija. Milionija manushencar ande korkorutni-izolacija, e digitalno thana dije avipe dzi pe validno thaj majnevi informacija, leindoj kate vi e korkorutne-samakere legaripa thaj sastimaskere sama.

Digitalno avipe vash phureder manusha

Kana sasa I Kovid-19 pandemija, but phure manusha dikhenas e tradicionalne mediumen, sar so televizija thaj e gazet, sar informacijengere hainga vash o viruso thaj sar te arkhen pes olestar. Kado sasa lokheste te avel pes savorengere, dzikote dzi pe, elektronikane informacije shaj sas te aven dopash olendar. Si but importantno te sigurinel pes o lokheder avipe dzi pe offline informacije, sar vi dzi pe online informacije.

Kadalen, saven so isi limitirime edukacijakere nivelura, save so dziven korkore vaj naj olen suporto, isi olen pharipena pe kognitivno funkcioniribe, isi olen bareder pahripena kana khamen te aven dzi pe digitalno thana. Kadalen, e majphurederen (e manushen so isi olen buteder katar 85 bersh) naj olen baro shajipe te aven dzi pe digitalno informacije.

Medijacija vash e Roma - Latvia

I Kovid-19 pandemija bajrardas e pharipena kolencar arkhenas pes e Romane dada thaj daja, sar vi e chavore, savi pe komunikacija thaj dijalogo mashkar e Romane familije thaj komunakere institucije.

Ano marco 2020, o Ministeriumi vash Kultura bajrakerdine e Legaripena vash e Romane medijatorura te shaj te den Romenge medijacijakere servisura pe komunako nivelu. E Legaripena len e provizija pe regularno informacije vash e Romane familije pe preventiribe vash o Kovid-19 viruso. Ano februaru 2021, sasa dendino vi jekh finansijako azhutipe vash e medijacijakere servisura vash e Roma, te shaj te ikljon pe rig e aktivipencar pashe phangle e Kovid-19 pandemijasar.

Avipe dzi pe online sikljovipe vash e Romane chavore - Grecia

Dzaindoj pala e ministeriumengiri decizija te suspendirinen sa e shkolakere servison pe kodi vrama, sasa andini decizija te del pes Romane studentonge save so phiren ande fundavni thaj mashkaruni sikljovni/shkola. Ki kooperacija e Ministeriumesar vash Edukacija thaj Religijakere Butja, e Romane studentonge sasa sigurime lokh avipe dzi pe sikljovipe duraldan, kodolesar so dije olenge 200 eura vash tehnika (tablet, laptop, desktop). E love sasa dendine bazirindoj pes pe familijakere love so aven ande familija (dzi pe 6,000 euros) thaj e socialno kriteriumo savo so rezultirindas suportosar, deindon kodo azhutipe 325,000 familienge thaj 560,000 chavenge thaj terne manushenge kotar e 4 dzi pe 24 bersh.

AKCIJE, LACHE PRAKTIKE THAJ INSTRUMENTURA

E buhljaripa katar e digitalno sastimaskere servisura thaj instrumentura, vi individualno kompeticijengo te avel pes dzi lende, isi potencijalo te bajrarkerel o jekhipeno avipe dzi pe sastimaski sama adekvatno kvalitetosar thaj te harnjarel e sastimaskere dispariteton/diferencen.

<p>Individualcongere trubujimata:</p> <ul style="list-style-type: none"> • generalno digitalno dzanlipa te keren buchi e tehnikasar thaj aplikacijenar; • dzanlipe vash digitalno sastimaske sistemonge servisura (thana thaj aplikacije), thaj relevantno sastimaskere konceptura, te arakhen pes adekvatno informacije ande (online medikalno) rekordiriba; • dzanlipa te arkhen pes, te naviginiren pes e relevantno digitalno sastimaskere thana vi servisura ano internet; • dzanlipena te interpreteren pest haj dikhen pes e rezultatura kotar e buteder sastimaskere aplikacije; • (online) komunikacije e sastimaskere personalesar ano eSastipe. 	<p>E sistemon isi responsibiliteto te:</p> <ul style="list-style-type: none"> • buhljarel lacho thaj lokho avipe dzi pe internet vash sa e manusha (leindoj kate vi e bikhereskere manushen thaj javeren); • den suporto vash sar te kerel pes buchi e informativno tehnologijasar; • zurarel e digitalno sastimaskere komunikacija thaj sastimaskere servison (thana thaj aplikacije) save si lokhe adaptiribaske vash individualcura save nisi vavereder trubujimata; • bajrarkerel e kompetencijen so isi e sastimaskere provajderon ano online sastimaskere servisura; • buhljarel e provajderongere kompetencijen save si senzitivno pe diferentno individualcongere trubujima save so lena e digitalno tehnologijen thaj servison, sar misal, digitalno serviso pe medijatorura save azhutin e komuniteton thaj e manushen pe dukhavadine situacije.
--	--

Lachi praktika

eSastimos portalo – Denmarka

Cilo thaj objektivura: Isi urgentno trubujimata te pheraven pes e industrijakere silosija thaj te vazdel pes I kooperacija, te shaj te inicirinel pes o progreso vash pacient-centrime thaj efektivno koshtengo modelo. I Denmarka si mashkar e avgune IT inicijative ano fremo kotar e sastimaskere servisura. Bareder numero kadale inicijativendar fundirinena pes upral i khetanutni infrastruktura. E Denmarkako Nacionalno eSastimasko Portalo, dzanlo sar sundhed.dk ("sundhed" phenel "sastipe") azhutil te promovirinel pes i optimizacija ande Denmarkako sastimaske samakoro sektoro.

Target grupa: Sundhed.dk si publikano/phutardo, internet-bazirimo portal so khedel thaj distribuinel sastimaske samakere informacije mashkar e dizutne thaj e sastimaskere profesionalcura.

Sa e Denmarkakere themeskere manushen isi lokho avibe dzi pe Sundhed.dk, deindoj e pacientonge shajipe te komunikirinen, thaj e pacientura thaj olengere familije te len jekh dikhipel upral korektno thaj neveder informacije, kerindoj e servison te oven pasheder thaj phutardine. Sako jekh themeskere manushes/manushnja, isi lengo personalno patrin/rig

(shaj te avel pes pali identifikacija dzi late), savi so reflektuil e specifikane situacija vash kodi specifikani persona.

Metodo: Sundhed.dk si partneriribe mashkar sa e publikane sastimaskere autoritetura ande Denmarka. I platform si vazdimi thaj fundirimi upral rola thaj si personalizirimi, adaptibilno portal trujalipe. O portalo dela informacije vash buhli manushengi grupa: doktorija, generalno doktorura, dandara, hronichno nasvale, manusha so butivar lena, manusha so na lena butivar thaj javera. Sako jekhe grupa isi peskere specijalno rodipena, pe informacija savi so khamela pes olenge thaj sar si prezentirimi. Te ikljol pes ki rig sa kodole grupencar, trubuna pes pashe 100 vavereder aplikacije te apdejtirinen pes sakola trin chona.

Efekto: O Sundhed.dk transformirindas e Danmarkako sastimasko serviso kotar e informacijakere korkorutne kotora, individualno solucije thaj data baze, sako jekh peskere limitirime grupasar, ande struktura savi si bazirimi upral e khetanutne standardura vi solucije, thaj datako ulavipe. Azhutindoj sakone jekhe manushes so logirinela pes ano portal via personalno identifikacija, o portal si vazdimi pe gasavo drom te shaj te adaptuil e prezentacija pe manushengere trubujimata, integririndoj nekobor kanalura katar e informacijaki informacija ano jekh.

Dodendine kuchipa: E portalosko rango informacijendar thaj servisondar dela shajipe te kerel buchi trujal sektorengere granice thaj te prezentuil e manushenge so khuven andre, pe jekh simplo punkto savo so dela generalno dikhipena thaj legaripa sar te avel pes dzi pe relevantno informacija thaj relevantno servisura. Adzare, o Sundhed.dk integririnela sistemon save si specifikane e Danmarkakere sastimaskere servisura, thaj vi javera regionalno vaj nacionalno sastimaskere servisura, vaj kompletno javereder sektorura vaj industrije, ka ovel ko shajipe te del simularno beneficije, leindoj e experience lendine katar o sundhed.dk vash bareder transparencija thaj ulavipe sinformacijengo vi sistemongo.

Lachi praktika

Mlo Sastimasko Than: keribe pacienton chachune khelipne ano menadziribe pengere sastimaskere informacijencar – Francia

Cilo thaj objektivura: O cilo si te kerel pes jekh digitalno portalo vash sa e manusha save si ande socijalno sikuripasko sistemo. O portal si dopherdino direktno kotar e sastimaskere profesionalcura, naisarindoj e sistemaske vash interoperabiliteto e softverosar savesar keren buchi. Mlo Sastimasko Than e manushenge dela lacheder monitoriribe thaj menadziribe pengere sastimasar. Generalno cilo si te lacharel pes i medikalno sama kodolesar so ka centralizirinen pes e dokumentura (te nashel pes hasarimastar), kerindoj lacheder koordinacija mashkar e sastimaskere profesionalcura (autorizirime te dikhen e pacientongi sastimaske samaki historija), thaj vazdipe digitalno sama mashkar sa e manusha (via jekh ad hoc suportosko sistemo).

Target grupa: Mlo Sastimasko Than si vash sa e manusha save so ande socijalno sikuripasko sistemo, thaj sa so trubuj olenge si *carte vitale* thaj te len beneficije olatar.

Kodo si targeto vash buteder sar 60 milionura manusha, vash save keribe konto si automatikanes, shajipasas vash opozicija achavdini skone jekheske.

Metodo: Mlo Sastipasko Than si rezultato kotar o dijalogo mashkar o Ministeriumo vash Sastipe, *Assurance Maladie*, sastimaskere profesionalcura, softwar-oskere publicistura, pacientongere asocijacije thaj manusha so si ano sastimasko sistemo.

Mlo Sastipasko Than si vazdimo trujal shtar sherutne komponente: 1) ulavdino medicinako fajlo kerdino e sastimaskere bucharendar thaj e pacientondar; 2) sigurno mesazhongo sistemo vash konfidentalno gindipena e sastimaskere profesionalconcar; 3) lil e medikalno arakhipenencar; thaj 4) katalogo servisoncar so legarena dzi pe nekobor aplikacije. O avipe dzi pe dokumentura ande Mlo Sastipasko Than si totalno teli pacientoski diskrecija, thaj o paciento shaj te garavel, te khames nesave dokumente vaj, te khamela pes, te "blokuil" sastimaskere profesionalco.

Pala e Mle Sastimasko Thnesko sikavibe ko februaru 2022 bersh, andi si strategija vash suporto vash sa e manusha, fokusosar upral kadala save si majdur kotar o digitalno trujalipa (samako vazdipe thaj treningo vash e digitalno medijakere khelavne, finansiribe postengo vash e digitalno medijacijakiri strategija ande regionura).

Kerdine si nekobor partneririba e asocijacijencar thaj kompanijencar, sasa dendino vi treningo vash sa e administrativno asistencijakere ofisura.

Efekto: E Mle Sastipaskere Thanesko pozicioniribe si progresivno. Sa e Francijakere manusha sasa informirime kaj kerdas pes olengoro konto thaj isi olen vrama shov kurke te len e love. O automatikano keribe ka ovel kompletirimo dzi ko juli 2022 bersh. Ano Mlo Sastipasko Than khuyen but Francijakere manusha, thaj o software vash e sastimaskere profesionalcura si kerdino te ovel kompatibilno olengere produktosar pala sektorura (farmacije, medikalno laboratorije, radiologija thaj javer).

Dodendine kuchipa: Mlo Sastipasko Than si unikatno instrument, save so lena but khelutne ande sastimaskere samako lanco, numa achola ande pacienteskere vasta. O than si konstruirime khetane e dizutnencar/themeskere manushencar (keribe themutnengo komiteto), sastimaskere profesionalconcar, software-skere publicerocar thaj manushencar so khuvena ano sastimasko sistemo, savo so lena beneficija suportostar pe sikljovibe sar te len ole. Kodo si avguno drom Thanesko digitalno produkto te ovel sugeririmo ki relacija e digitalno inkluzijakere strategijasas. Pe agor, kodo instrument dopherela e uche etikakere thaj legalno rodipena.

Lachi praktika

Digitalno sastimasko sistemo – Estonia

Cilo thaj objektivura: Estoniako sastimasko serviso sasa digitalizirime isi 12 bersh. Buteder sar 99% kotar e data baza informacijendar kotar e hoshpitalija thaj doktorija si digitalizirime.

Target grupa: E themutne manusha shaj te aven dzi pe lengere medikalno rekordija via super-sigurno online portal thaj alusarena kon shaj te dikhel pe kadla rekordiriba.

Metodo: But sastipaskere servisura kerena pes — kotar e video konsultacije dzi pe e-preskripcije/receptura. E servisura si intersektorijalno, leindoj kate vi e notifikacija vash meribe. Sar misal, jekhfar kana o meripe si registririmo online, notifikacija automatikanes bichavela pes dzi pe kodole personako bucharno than, taksengo ofiso thaj populacijakoro registro.

Efekto: O sistemo si but transparentno thaj e sastimaskere profesionalcura shaj lokheste te komunikirinen e pacientoncar. Buteder, e pacienton isi zor te 'phandaven' thaj te 'phutren' pengi data informacijedar thaj lena decizija kon shaj te dikhel olengere informacije. Dureder, sostar si but fokusirime upral e manusha, e themeskere manusha si involvirime ande klejutne decizije vash o sistemo.

Dodendine kuchipa: O pachaipe si andre, ano sistemasko dizajno. Sako drom, kana vareko phutrela e pacienteskere informacijen, kodo evidentirinela pes. Khonik nashti te phutrel e medikalno rekordiriba numa kodoleske te dikhel olen. O sistemo si dizajnirime te integririnel e themeskere manushengere dzanlipa thaj te informirinel thaj kvalificirinel e servison.

Instrumentura

Europutne Etikakere Principura Vash Digitalno Sastipe – Europaki Unija

Ko januaro 2022, e Europaki Unija kerdas fremo vash digitalno sastipe. Akceptuimo kotar eSastimaski Drakhin, kerdini kotar e EU Thema Membrura thaj reprezentantura save nisi responsibiliteta vash digitalno sastimos, thaj propozirime katar e Franciaki Prezidencija ande Europaki Unija, 16 Europakere principura vash etika ano digitalno sastimos sasa kerdine vash lacheder khetanutno haljovibe thaj te fasilitirinel pes diskusija pe avutni Europutni regulacija ano Europako sastimasko data than. Von direktno adresirinen EU themutne manushen thaj inkorporirinen shtar etikakere dimenzije: "chivibe e digitalno sastipa ano fremo katar e manushikane moljaripa/kuchimata", "shajipa e manusha korkore te menadzirinen pengi sastimaski data digitalno", "buhljaripe inkluzivno digitalno sastipe", thaj "implementiribe eko-amalikano sastipe".

Baziripe Digitalno Sastimasko upral manushikane kuchipena

1. O Digitalno sastipe kompletirinela thaj optimizirinela muj-ko-muj sastipaskere sama
2. E individualcura si informirime vash e beneficije thaj limitura kotar Digitalno Sastipe
3. E individualcura si informirime vash Digitalno Sastimaskere servisongo funkcioniribe thaj lokheste shaj te keren interakcija olenar
4. Kana lela pes artificijalno intelegencija, kerena pes sa e zora te kerel pes eksplanacija pe late bizi nesavi diskriminacija

Den shajpe e individualconge korkore te menadzirinen pengi Digitalno Sastimos thaj data

5. E individualcura aktivno si hemime ano keripe Europutne thaj nacionalno fremon katar e Digitalno Sastimaski data
6. E individualcura shaj lokheste te iranen palpale pengi sastimaski data ko majbut istimalkerdine formatura

7. E individualcura shaj lokheste te len informacija vash kodo sar olengiri sastimaski data phavela pes, vaj shaj te phavel pes, thaj soske
8. E individualcura shaj lokheste te den varekasko te khuvel ande olengiri sastimaski data thaj te len penga hakaj, kerindoj vi roviye, kana trubuj te kerel pes

Keren e Digitalno Sastipa inkluzivno

9. Digitalno Servisonde shaj te khuvel sako jekh manush, leindoj kate vi e manushen so isi olen varesave disabilitetura vaj tikno dzanlimasko nivelu
10. Digitalno Servison si but lokhes te istimalkerel pes
11. E individualcon shaj te aven dzi pe Digitalno Sastimasko treningo
12. Digitalno Sastimaskere servisura dena suporto trujal manushikani komunikacija kana so trubuj

Implementiribe eko-responsibilno Digitalno Sastipe

13. O trujalipasko impakto kotar o Digitalno Sastipe si identifikuimo thaj shaj dikhel pes sode si baro
14. O Digitalno Sastipe buhljarela pes dzaindoj khetane e majlache praktikencar pe eko-dizajno
15. O ekipmento vash Digitalno Sastipe shaj vi jkhvar te istimalkerel pest haj te reciklirinel pes
16. E interesirime riga Digitalno Sastimastar reducirinena/harnjarena olengo ekologikano phundresko printo

POLITIKA VASH SASTIMASKO DZANLIPE, MOBILIZIRIBE THAJ KAPACITETOSKO VAZDIPE

Pe sa e nivelura, khamena pes bareder zora te shaj promovirinel pes kultura vash sastimasko dzanlipe, te shaj te promovirinel pes jekhutno avipe dzi pe satimaski sama savorenge, leindoj kate vi e manushen save si ande dukhavdine situacije. Ande praktika, kodo si buhljaripe publikani politika pe lokalno, nacionalno thaj internacionalno nivelu. Kodo rodela vi trujal-sektorijalno kooperacija e javere hemime rigencar (interesoskere grupe, koalicije, alijanse, drakhina thaj javer) thaj kapacitetosko vazdipe ande sastimaskere autoritetura thaj sistemura te zurarel pes o kapaciteto thaj e bucharengi buti.

SASTIMAKO DZANLIPASKI PUBLIKANI POLITIKA

I publikani politika pe sastimasko dzanlipe bajrola. E gavernura trujal Europa mobilizirinena zora te vazden e sastimaskere dzanlipena ki kooperacija e na-hemime rigencar, sar so si i akademija, industrija thaj e NGO. Sar misal, nekobor Europakere thema adoptuinde/line nacionalno sastimaskere dzanlipaske akcijakere planura, sar so si Austria, Norvegija, Portugal thaj UK (Skotlanda), save so kerena intervencije thaj programura pe nacionalno nivelu te vazdel pes e populacijako sastimasko dzanlipa.

Lachi praktika

Sastimasko dzanlipe sar nacionalno sastimasko cilo – Austria

Cilo thaj objektivura: Ko 2012, e Austriako Ministerongo Konsilo lijas desh buhle cilura te lacharel e sastimaskere determinanten gindindoj vash Sastimos ande Sa e Politike. Sastimasko cilo numer 3 khamel te lacharel thaj vazdel o sastimasko dzanlipe ande populacija.

Metodo: Bucharni grupa katar 30 ekspertura publikane administracijatar, socijalno siguripastar, rodljarimaskere institucijendar thaj civilno societatar buhljardine specifikane sub-cilura thaj indikatorura, leindoj kate vi:

- ▶ o sastimasko sistemo te kerel pes buteder sastimasko dzanlipasar trujal kodo so ka heminen pes sa e interesirime riga thaj kadala so si afektuime (sar misal, kodolesar so ka keren pes sastimaskere dzanlipaske organizcije);
- ▶ te zuraren pes e individualno sastimaskere dzanlipena, leindoj ki konsideracija e manushen ko dukhavadine situacije (sar misal, kerindoj kooperacija e edukacijakere sistemasar);
- ▶ te chivel pes o sastimasko dzanlipa ande servisura thaj produkcijakere sektorija (o ekonomikano sistemo).

Efekto: I nacionalno sastimasko dzanlipaski reformako proceso sasa avguno punkto vash pharuvipena vash kvalitetneder sastimasko dzanlimasko sistemo. E phundre lena o keribe Austriakere Sastimasko Dzanlimaski Platformako sar legarutno badani vash e sastimaskere dzanipaske inicijative, participacija ande Europutne thaj nacionalno sastimaskere dzanlimaske rodljarimata, implementcija pe intervencije fokusirime upral e sastimasko dzanlipengo-senzitivno informacija thaj komunikacija, sar vi buhljaripe sastimaskere dzanlipaske organizacije. Dureder, o sastimasko dznlipe si promovirimo sar profesionalno kompetencija e sastimaskere bucharengi.

Dodendine kuchipa: Kotar o kontrakto vash sastimasko cilo 3 pe sastimasko dzanlipe, o sastimasko dzanlipe achilas majbaro publikano diskurso ande Austria thaj si kotor e gavermentoskere programondar. Kodo si temato ande sastimaskere profesionalcongo kurikulumi thaj e evidence mukhle avri buteder neve inicijative vash praktikako lacharkeribe. Vi akana shaj kerel pes buteder ande khetanutno decizijengo anibe thaj aktivitetura so si avrijal o sastimaskere samako sektoro.

Lachi praktika

Strategija te lacharel pes o sastimasko dzanlipe ande populacija 2019-2023 – Norvegia

Cilo thaj objektivura: E strategijako cilo sit e bajrarel pes o sastimasko dzanlipe mashkar e Norvegijaki populacija. Targetirimo sip e sastimaskere thaj socialno profesionalcura, kadla so keren decizija, e menadzerura, sar vi pacientengere organizacije thaj javera relevantno hemime riga. Voj dzala pali mashkar-sektoralno metodo, specijalno o hemipe e sastipaskere thaj edukacijakere sektorura.

Metodo: E metode lena:

- ▶ promoviribe koncepto vash sastimasko dznlipe ande Norvegijako konteksto;
- ▶ keribe targetirime zora te bajrarel pes e populacijako sastimasko dzanlipe;
- ▶ sikavibe sode si importantno o sastimasko dzanlipe mashkar kadala so dena sastimaskere servisura vash e pacientongo hemibe ande servisura;
- ▶ buhljaripe sastipaskere thaj socialno servisura respektosar pe sastimasko dzanlipe mashkar o personali;
- ▶ identifikuipe e situacijako e sastimaskere dzanlipasar mashkar i populacija;
- ▶ sikavibe diferentno inicijative save so shaj te bajraren e sastimaskere dzanlipena ande ververeder populacijakere grupe thaj te sikavibe misala katar aktivitetura so aba dzana save azhutinena e sastimaskere dzanlipena, bizi te oven vakerdine sar asavke;
- ▶ keribe sastimaskere dzanlipaske rodjarimata;
- ▶ phenena sar e sastimaskere autoritetura ka keren buti upral sastimasko dzanlipako bajraribe mashkar I populacija thaj e populacijakere sub-grupe.

Efekto: Sastimaskere autoritetura trubuj te fasilitirinen e pacientongo dromaribe kodolesar so ka hemin e pacienton ande ulavdini thaj informirimi decizija, sar so si o phuchibe "so si importantno tuke?". Sastimasko dzanlipa dikhela pes sar anglal kondicija te keren pes pacien-centririme sastimaskere servisura.

Dodendine kuchipa: Sastimaskere dzanlipaski strategija dela suporto vash vizija pacient-centririmo sastimasko sistemo. Kodo implicirinela kaj e pacientura kadla so lena e servisura, isi olen o dzanlipe, kompetencije thaj shajipena, te menadzirinen so shaj majlaches e sastipa.

Lachi praktika

Sastimaskere dzanlipasko lacharibe – Portugalo

Cilo thaj objektivura: Ano Portugalo, e nacionalno akcijakere plane vash sastimasko dzanlipe isi cilura te aven dzi pe ververeder kotora populacijatar, leindoj kate, sar misal, imigrantongere populacijen thaj jekhe vramakere themeskere manushen. O nacionalno akcijako plano sasa astardino pali jekh rodjaribe savo sikavelas kaj dzi ko 40% populacijatar sasa olen pharipena te aven dzi pe adekvatno thaj chachuni informacija pe sastimaski sama. Vash terne manusha, e sastimaski informacija butivar shaj lena via socijalne medijengere platform so shaj te ovel vi jekh shajipe te kreirinen direktno e sastimaskere dzanlipena mamuj olengo dzivdimasko stilo.

Target grupa: O sukceso thaj buhljaripe e Akcijako Planesko ka pashljol pe pashi koordinacija thaj buchi kadale strategikane partneroncar: Publikano, Socijalno thaj Privatno Sektorura; Ministeriumija, Generalno-Direkotrijatura thaj Inter-ministeriakere Komitetura; Nacionalno Sastimasko Plano thaj Programura; javera structure katar e Ministeriumi pe Sastimaski Akademija, Profesionalno Badanija, Dzanlipaskere Societe, Privatno Institucije vash Socijalno Solidariteto (IPSS), NGO, Media, Socialno Media, Digitalno Media, Civilno Societakere Pacientongire Asocijacije.

Metodo: O akcijako plano fokusirnela pes pe shtar prioritatura:

- ▶ leibe/adoptuibe sasto trajosko stilo;
- ▶ trenegi vash lacho istimalkeribe;
- ▶ lachimasko promoviribe;
- ▶ promoviribe dzanlipe thaj rodjaripe.

Efekto: Akcijako plano kerela lokheder provizije katar e instrumentura vash e sastimaskere profesionalcura te promovirinen sastimasko dzanlipe; kampanje thaj tematikane intervencije kerena pes vash populacija te promovirinel pes sastimasko dzanlipe; e drakhina katar e hemime rig ate inkorporirinen thaj zuraren e sastipasko Dzanlipaskere pormoviribaskere intervencije te shaj bajrol lengo impakto; thaj monitoriribasko komiteto cilosar te del suportu pe prioritatura pe akcije thaj aktivipa, thaj sar resurso vash lachipe vash buhljaripe stratgikani informacija.

Dodendine kuchipa: Vi kodo so ikerela pes persona-centririme metodo pe intervencije, o Akcijako Plano khamel te lacharel e sastipaskere dzanlimaske nivelura pe Portugaloski populacija konstantno pe jekh lacho drom. O keribe dzivdimaski rota metodo si ki linija e javera poltikane inicijative pashe phangle e “Saste Rashtrakere manusha”, “Jekhipe thaj Avipe dzi pe Sastimaski Sama”, “Kvaliteto ano Sastipe”, “Saste Politike” thaj olengere respektirime objektivura thaj cilura.

Lachi praktika

Sastimasko Akcijako Plano 2022-2026 – Türkiye

Cilo: Te bajraren pes pe nacionalno nivelura kotar sastimasko dzanlipa buhljarindoj kognitivno thaj socijalno danlipa te avel pes dzi pe serviso, te haljol pest haj te lel pes sastimasar phanli informacija te shaj te lacharkerel pes olengo sastipe thaj te achol gasavo.

Objektivura:

- ▶ te buhljaren pest haj implementirinen skale vash dikhibe so si kerdino thaj sar, so ka sikavel e akanutne situacija e sastimaskere dzanlipasar mashkar i populacija;
- ▶ te buhljarel pes thaj del pes egzaktno, aksesilno thaj akcijutni sastimaski informacija;
- ▶ te buhljaren thaj te implementirinen pes software aplikacije phanle sastimasar, sar so si E-NABIZ thaj MHRS: MHRS si Centralno Doktorengi Sistema vash Egzaminiribe; E-NABIZ si personalno sastimasko rekordirbasko sistema savo so menadzirinela e personalno sastimaskere informacijen thaj si lendo katar e publikane thaj sastimaskere profesionalcura te dikhen e dijagoneze thaj e tretmanura, e testija thaj egzaminacijakere reportija, dijagnostikakere imazhura thaj reportura, recepton, vakcinacijen, viziten ko sastimaskere samake servisura, e nakhle thaj e avutne egzamura e pacijentengere;
- ▶ te bajraren o sastimasko dzanlipa mashkar e buchara ande sastimaski sama;
- ▶ te vazden socijalno sama pe nasvalimata thaj rizik faktora;
- ▶ te promovirinen sasto trajosko stilo;
- ▶ te vazden publikani sama vash lacho leibe e sastimaskere servison;
- ▶ te keren monitoring thaj evaluacijako procesa.

Target Grupa: O cilo si te resen pes sa e segmentura kotar e publika, leindoj kate e chaven, khamne romnjen, daden thaj dajen, manushen disabilitetosar thaj phureder manushen.

Metodo: O Akcijako Plano kerela pes ki kooperacija relevantno hemime rigencar sar so si e univerzitetura, TÜİK (Turkijako Statistikano Instituto), TRT (Turkijaki Radio Televizija), privatne TV thaj radio kanalura, javera ministeriumija thaj NGO. E Ministeriumija thaj olengere regionalno organizcije kerena preparacija pe projektura vash sastimasko dzanlipa save si teli lengere ingerencije thaj responsabilitetija (misal, Ministeriumo vash Familija thaj Socijalno Servisija, ki kooperacija e Ministeriumesar vash Sastipe, kerena sastipaskere dzanibaske treningura vash e familije). I kooperacija si planirimi kadala institucijencar:

- ▶ TÜİK ano implementiribe te dikhen pes e skale save so sikavena e akanutne situacija e sastimaskere dzanlipasar mashkar i populacija;
- ▶ Univerzitetura vash rezultatongi evaluacija pe upreder vakerdine skale thaj preparacija pe dzanlimaskere publikacije;
- ▶ TRT, Privatne Radio/TV Kanalura, tradicionalne thaj neve medijakere kanalija vash preparacija programoski vash vazdipe e sastimaskere dzanlipasko;
- ▶ Unija e Forongi ande Türkiye thaj relevantno NGO vash organiziribe thaj diseminacija e aktivitetongi trojal sasto them;

- ▶ E Turkijako Zeleno Dopash Chon, te vazdel sama vash e bilache adikcije;
- ▶ Lumaki Sastimaski Organizacija vash studije pe adikcija tej leibe drogi.

Bash efektiviteto thaj kontinuiteto pe aktivitetura astardine e Akcijakere Planosar:

- ▶ pala i misija, vizija thaj buchi ko tereno, sakone institucijako, alusardi si responsabilno institucija mashkaj e partner institucija savi so musaj te del reporti vash e aktivitetura sakola 6 chon;
- ▶ i data vash e kerdine aktivitetura chivela pes online ande monitoriribaskiri platform vash e aktivitetura save si responsibiliteta e hemime institucijengi;
- ▶ o Generalno Direktorijato vash Sastimasko Promoviribe ano Ministeriumi vash Sastipe, kerela monitoring pe proceso thaj preparacija e progresosko reportesko sakova shov chona, te sigurine o efektiviteto thaj e aktivitetongo kontinuiteti sar so phenela o Akcijako Plano.

Efekt: Lacharipena ande thaj kontinuiteto pe sasto dzivdimasko stilo.

Dodendine kuchipa: O tikno sastimasko dzanlipe anela dzi pe negativno bucha thaj negativno efektura, sar so si chorolo haljovibe e mesazho pashe phangle e sastimasar, bilacho leibe draba, buteder hospitalizacije sostar e manusha na dzana ki vrama pe preventivmo sastimaskere egzaminacija, leibe butivar urgentno servisura, so anena dzi pe tikno produktiviteto, vazdela o meribe, thaj vazdela e medikalno koshti.

Efekt: Dzaindoj pala o "Sastimasko Dzanlipaskere Nivelura thaj Relatirime Faktorija Rodljaripe ande Türkiye (2018)", sar so phenel Skale vash Sastimasko Dzanlipe ani Türkiye-Türkiye Sağlık Okur Yazarlığı Ölçeği-TSOY-32, e sastimasko dzanlipaskere nivelura e participantonge si reportirime sar 30.9% (na-adekvatno) thaj 38% (problematikane-limitirime). O dikhibe sode si baro vaj tikno o sastimasko dzanlipe pe sa e segmentura themestar pe regularno intervalura dela importantno legaripena vash akcije thaj politike te lacharel pes o sastimasko dzanlipe.

E adzikerdine efektura kotar Akcijako Plano si kadala:

- ▶ deibe shajipena vash lokheder avibe dzi pe halili informacija vash sako jekh membro ande societa;
- ▶ samako vazdipe mashkar e chavore thaj olengere familije, kodolesar so isi subjekto vash sastimasko dzanlipe ande fundavne edukacijakere kurikulumija;
- ▶ pozitivno pharuvipena ande sasto dzivdimasko stilo mashkar e individualcura;
- ▶ individualcura si hemime ande proceso vash anibe decizija vash olengo tretmano thaj sama,
- ▶ individuals comply with instructions for treatment, helping to reduce errors in drug (medicine) administration and use;
- ▶ individualcon isi dzanlipe thaj lena responsibiliteto pengere sastipaske thaj nasvalimaske so isi olen;
- ▶ vazdipe samako ande societa vash maripe mamuj supstancengi adikcija;
- ▶ individualcon isi dzanlipe vash reproduktivno sastipe, profesionalno sastipe thaj siguriteto, sastipe thaj grizha phure manushenge, pacientongi grizha, trujalipasko sastipe, hronikane nasvalimata, sar so si hipertenzija, dijabeto, astma, infekcijakere nasvalimata, thaj dzana pala e programija vash nasvalipasko menadziribe;

- ▶ bareder participacija ande sastimasko-promoviribaskere praktike, sar so si kanserosko skrining, prevencija pe sastimaskere rizikoja, prevencija pe aksidentura khere, edukacijakere programura vash familije;
- ▶ eliminiribe pe nanipe informacijengo vash preventivno sastimaskere servisura thaj leibe kadale servison efektivno;
- ▶ reduciribe pe bilacho leipe urgentno servisura thaj hospitalizacije;
- ▶ reduciribe pe sastimaskere hardziba.

Lachi praktika

Kerindoj kodo Lokheder. Sastimasko Dzanlipengo Akcijako Plano – UK (Skotlandia)

Cilo thaj objektivura: “Keribe lokheder”, savo si dujto Skotlandako akcijako plano pe sastimasko dzanlipe kerdino kotar NHS, dela akcijako plano vash lacharibe pe sastimasko dzanlipe ani Skotlanda 2017-2025. O avguno plano sasa anvkerdo “Keren te ovel lokheder”. E akcijako planeskere cilura sit e teljarel e bariere thaj prevencija pe kodo te oven chivdine kate.

Target grupa: O akcijako plano si vash e sastimaskere buchara, pacientongere organizacije thaj kadala so keren decizija.

Metodo: The action plan focuses on four areas:

- ▶ te ulaven pes so siklilem kotar “Keren te ovel lokheder” trujal Skotlanda;
- ▶ deibe droma te lacharel pe e sastimasko dzanlipe ande politika thaj praktika;
- ▶ keribe buteder sastimaskere dzanlipaskere organizacije thaj komunitetura;
- ▶ dizajniribe thaj suportu thaj servisija vash lacheder arakhibe e manushengo ande sastimaske dzanlipaskere nivelura.

Efekto: Sastimasko dzanliputno akcijako plano zhutil te lacharel pes o dizajniribe thaj servisongo deibe ande avutni vrama bazirimo upral azhutipe pe manushengere trubujmata trujal ulavdo decizijako anibe.

Dodendine kuchipa: Kodo akcijako plano sikavela i ambicija, i Skotlanda te ovel sastimasko dzanlipaski societa so dela e populacijake te hacharel pes pachivales, te ovel olen dzanliba, te ahaljon thaj te ovel olen dzanlipa te ikeren pengo lacho sastipe.

Lachi praktika

Nacionalno Akcijako Plano vash Sastimasko Dzanlipe – Germania

Cilo thaj objektivura: O buhjaribe e Nacionalno Akcijako Plano vash Sastimasko Dzanlipe, iklilo e rezultatondar kotar avguni Germaniaki studija pe sastimasko dzanlipe, savi so sikavdas kaj, buteder sar dopash Germanijakere populacijatar arakhena bare problemura ano procesiribe e sastimaskere informacijen. Kodoleske, grupa katar 15 ekspertura akademijatar, praktikatar thaj politikatar, kerdine buchi pe kodo te publicirinen e avgune verzija ko 2018 bersh.

Target grupa: E Akcijako Plano si vash e sastimaskere buchara, pacientongere organizacije thaj kadalaso keren decizija.

Metodo: O Plano fokusuil pes pe shtar akcijakere areje prezentirindoj 15 specifikane rekomandacije te zurarel pes o sastimasko dzanlipe ande Germania, dzaindoj pala panch klejutne principura.

Efekto: O Nacionalno Akcijako Plano vash Sastimasko Dzanlipe, dzalas khetane implementacijasar kotar e strategija so sasa kodizajnirimi relevatno hemime rigancar, te bajrarel pes o impakto.

Dodendine kuchipa: O Nacionalno Akcijako Plano vash Sastimasko Dzanlipa vazdijas e sastimaskere dzanlipena ande sastimaski agenda pe Germaniako politikano pejsazhi.

MOBILIZIRIBE E KOMUNITETENGI VASH SASTIMASKO DZANLIPE THAJ 'SHAMPIONURA'

Motiviribe e komuniteton vash sastimasko dzanglipe si klejaki komponenta ande promoviribe sastimasko jekhippe. Kodo si kodolestar so, o sastimasko dzanlipe si but trujal-sektorijalno thaj interdisciplinarno. BAreder kooperacija mashkar e sektorura thaj discipline, shaj te bajrarel o dzanlipasko transfero thaj e efekton kotar sastimasko dzanlipaskoro partneriribe thaj programura. Formalno thaj biformalno interesoskire grupe, koalicije, aljanse, drakhina, platform, sar vi e institutora, organizacije, thaj asocijacje, azhutin te diskutuil pest haj zurarkeren pes e sastimaske dzanlipaskere kapaciteta ande buteder nivelura ande societa/them. (varesave misala teleder).

Te implementirinel pes o sastimasko dzanlipe, trubuna agentura vash pharuvibe te buhljaren thaj legaren impakto. Kadala pharuvimaksere-agentura, butivar akhardine vi 'sastimasko dzanlipaskere shampionura', shaj te oven politikatar, akademijatar, praktikatar, vaj kotar e civilno societa. I prezencia e advokatengi vash organizacionalno pharuvipena sikritikane, sar te si, olengoro impakto adhinela but katar o suporto liderondar. Menadzmentoski struktura thaj kultura savi dela suporto pe sastimasko dzanlipaskere inovacije thaj lacheder kvaliteti si esencijalno vash lachi implementacija (misala buteder tele).

Instrumentura

Sastimasko Dzanlipaskero Shampion Instrumentongo kompleto – Khetanutne Thema

Cilo thaj objektivura: O Horowitz Centro ko partneriribe e Nebraska Asocijacijasas vash Lokalno Sastimaskere Direktorura dendine kodo paketo Sastimasko Dzanlipaskoro Shampion Instrumentongo kompleto.

Target grupa: O Kompleto si vash e lokalno sastimaske departmenura thaj olengo personali te shaj te bajraren e kapaciteton pe sastimasko dzanlipe, te keren akcijako plano, thaj te keren planosko implementiribe. E Themeskere departmenura thaj vi javera organizacije shaj te arakhen kodo kompleto sar lacho vash planiribaskere instrumentura, vi kodo so varesave kadale organizacijendar isi olen javereder organizacionalno struktura.

Metodo: Sastimasko Dzanlipasko Shampion Procese isi 5 phundre:

- ▶ Dikhen e Kompletoski palunerigako dokumento;
- ▶ Kontrola pe Sastimasko Dzanlipe: dikhen e sastimaske dzanlipaskere politiken thaj procedure ano departmenti;
- ▶ Sastimasko Dzanlipasko Akcijako Plano: keren SMART cilura thaj akcijako plano;
- ▶ Sastimasko Dzanlipenengo Zalogo: den zor te implementirinen e plane;
- ▶ Akcijako Planesi Implementacija: implementirinen e plane.

Efekto: O parteriribe dela suporto pe sastimasko dzanliputno treningo savo so dzal pala e nacionalno standardura thaj buhljaripa katar e evidencengi data baza pe treningoskere resorsura te azhutil pes e programesko buhljaribe.

Dodendine kuchipa: I inicijativa dela suporto vash angazhiribe buteder lokalno sastimaskere regionura, te shaj te buhljaren pengere strategikane planura vash sastimasko dzanlipe, thaj pe kodo proceso te dikhe e regionengo zoralipa, heva, thaj shajipena, akreditacijakere shajipena, edukacija thaj profesionalno buhljaripa, legaripena vash Maryland te ovel sastimasko dzanlipenengo them.

Instrumentura

Internacionalno Sastimaski Dzanipengi Asocijacija (IHLA) sasa inauguririmi ko 2017. E IHLA-ko cilo si te anel khetane sa e manushen katar e sasti luma, te promovirinen sastimasko dzanlipe savorenge, thaj luma kote so e manusha thaj ethema shaj te keren diso te lacharen pengosastipe thaj dzivdimasko kvaliteto. E organizacijaki funda si interest grupe save so buhljarena thaj implementirinen sastimasko dzanlipe pe buhle tematikane rangura.

Health Literacy Europe sasa astardino ano 2010 sar spin-off katar e Europutno Sastimasko Dzanliputno Projekto (2009-2012). I drakhin kerela Europutne Sastimaskere Dzanlipaske Konferencije thaj dela suporto pe sastimasko dzanlipe ano Europako konteksto.

Asian Health Literacy Association sas astardini ano 2013. Kerela e Azijutne Sastipaskere Dzanlimaske Konferencije thaj dela suporto vash dzanlimasko buhljaripe ande Azija.

WHO Action Network on Measuring Health Literacy in Populations and Organizations (M-POHL) sasa kerdino ko 2017 mangipasar te dikhel sode baro vaj tikno si e sastimasko dzanlipe ande Europa ande populacija thaj organizacijengere nivelura. O Internacionalno Koordinacijako Centro si bazirimo ande Austria. I drakhin dikhelas e HLS19 Europutno sastimasko dzanlipengo rodjaripe so sasa kerdino 2019/2020. I inicijativa si zurarkeribe pe avguno Europutno Sastimasko Dzanlipengo Rodjaripe kotar 2011.

Francophone health literacy network si i avguni Fransikane chibjako interdisciplinarno rodjarutnengiri drakhin, dedicirimi pe sastimasko dzanlipe, leindoj kate vi e digitalno dzanlipe. Olengo website khedela bucha so si kerdine ande Francia, Shvajco thaj Belgia.

UK Health Literacy Network si multi-disciplinarno grupa. E drakhinakoro cilo sit e angljarel o rodjaripe, e teoriya, edukacija thaj praktika vash sastimasko dzanlipe, specijalno samasar upral e personalno, socijalno, ekonomikane thaj politikane implikacije.

Dutch Health Literacy Alliance sasa kerdini ko 2010, sar katar e Europutne Sastimaskere Dzanlipasko Projekto, te kerel buteder inkluzivno societa lacharidnoj e sastimaskere dzanlipaske kompetencije vash sastipe thaj populacijako korkorutno menadziribe. I Alijansa promovirinela sastimasko dzanlipe vash e themutne manusha thaj dela suporto e sastimaskere profesionalcon te prendzaren thaj te adresirinen e butja phangle e sastimaskere dzanlipasar. I Alijansa promovirinela vi vuzhi komunikacija thaj simplo chib.

Portuguese Health Literacy Society sasa inauguririme ko 2022. Khamela te buhljarel thaj te kerel influence upral impakto kotar e sastimasko dzanlipe ande Portugalu thaj avrijal.

German Alliance for Health Literacy

O Ministeriumi vash Sastipe astardas e "Alijansa vash Sastimasko Dzanlipe" ko 2017 khetane e sherutnesar katar e korkorutni-administracija ano Germaniako sastipaskere samako sistemo. O khetanutno cilo sasa te zurarel pest haj dureder te promovirinel pes

---

---

sastimasko dzanlipe mashkar e Germaniaki populacija. I Alijansa vash Sastimasko Dzanlipe lela andre 14 javereder organizacije.

Covid-HL network si interdisciplinarno drakhin kerdino sar phutardo dzanlipasko thaj rodjarimasko komuniteto, te astarel rodjaripena ande umal katar sastimasko dzanlipe, sastipaski informacija, thaj digitalno sastipe. Kana astardas pes, ko februario 2020, buteder sar 100 rodjarutne kotar buteder sar 50 thema avile ande drakhin, vi kadala so sasa olen eksperienca, vi kadla so naj sas olen. Khetanes von rodjarena e sastimaskere dzanlipena pe individualcura thaj sistemura, te shaj te haljovel pes lacheder, sar I Kovid-19 pandemija pharuvdas e societa, e sastipa, thaj informacijakoro menadziribe.

KAPACITETOSKO VAZDIPE AN SASTIPASKERE AUTORITETURA THAJ SISTEMURA

E sastipaskere dzanlimaske autoritetura thaj sistemura ovena buteder ealth literacy authorities and systems become more 'manushende-centririme' kana von integririna e sastimaskere dzanlipena sar trushul-chinavdo thaj transversalno moljaripa/kuchipa, ande sa e kotora olengere buchatar. E resorsura lena e Deshe atributen vash , thaj e Ophelia Komplete, save so si misala/egzemplura sar te optimizirinel pes e sastimasko dzanlipe ande organizacije thaj ande komunitetura. O Sastimaske Dzanlipasko Rodljarimasko Kompleto (HLS) azhutil te dikhel pes sode si, thaj te monitoririnel o progreso ande sastimasko dzanlipe trujal i populacija thaj organizacije.

Instrumentura

Desh Atributija pe Sastimaske Dzanlipaskere thaj Sastimaskere Samakere Organizacije – Khetanutne Thema

Cilo thaj objektivura: E Brach-esko modelo sikavela deshe atributen pe sastipaskere dzanlipaske organizacije.

Target grupa: E Brach-esko modelo shaj te lel pes vash strategikano planiribe kotar e sastimaskere profesionalcura, provajderija thaj kadalaso keren decizija.

Metodo: O modelo dela desh akcijengere areje vash e sastimaskere provajderura thaj menadzerura, te shaj te buhljaren pest haj te oven sastipen dzanipaskere organizacije:

- ▶ legarkeribe savo so e sastimaskere dzanlipena kerela integralno peskere misijasar, strukturasar thaj operacijencar;
- ▶ integriribe e sastimaske dzanlipasko ano planiribe, evaluacijakere keripena, pacientengo siguriteto, thaj kvalitetno zurarkeribe;
- ▶ treningo vash e buchara te oven sastimaskere dzanle thaj te monitoririnen o progreso;
- ▶ involviribe e populacija ande dizajniribe, implementacija thaj evaluacija pe sastimaski informacija thaj servisura;
- ▶ te chaljaren pes e populacijakere trubujimata buhleder sastimaskere dzanlipasar te shaj nashel pes stigmatizacijatar;
- ▶ aplicirindoj sastipaskere dzanlipenenge strategijen ande interpersonalno komunikacija thaj te kerel pes confirmacija kaj haljola pes sa katar e phendine kontaktoskere punktura;
- ▶ provizija vash lokheder avipe dzi pe sastimaski informacija thaj servisura vi dzi pe navigacijakiri asistencija;
- ▶ dizajniribe thaj distribucija printimi, audio-vizuelno, thaj socialno medijengere tekstura save si lokheste vash haljovibe thaj te kerel pes akcija pala kodo;
- ▶ adresiribe e sastimaskere dzanlipena ande uche-rizikoskere situacije, leindoj kate vi e samakere tranzicija thaj komunikacija vash medikamentija;
- ▶ vuzhi komunikacija vash kodo so e sastimaskere planura ucharena thaj so e individualcura trubuj te pokinen vash e servisura.

Efekto: E Brach-esko modelo kerdas influence ande agenda vash e strukturalne zora te lacharel pes e sastimasko dzanlipe.

Dodendine kuchipa: Aplicirindoj strategikano metodo ande implementacija pe sastimasko dzanlipa, zurarkerela o impakto e dzanlipasko trujal I organizacija thaj avrijal olatar.

Instrumentura

Vienako modelo vash sastimo dzanlipaske hoshpitalura – Austria

Cilo thaj objektivura: E Vienakere modelo isi duj cilura. Te zurarel e materijalno kondicijen thaj te kreirinel bucharni kultura andre ano sastimaske samakere organizacije, te ovel lokheder e manushenge te len e informacija.

Target grupa: E Vienaki Sastipasko Dzanlipaski Organizacija (V-HLO) instrument si phuchimasko lil vash kvalitetno menadzerura ande sastiputne samakere organizacije. E phuchimasko lilesko cilo sit e arakhen pes e zurale thaj ekhovle riga ande organizacija pe sastimasko dzanlipe.

Metodo: Kodo Vienako Organizacijako instrumento fokusirinela pes upral e 9 standardura thaj 22 sub-standardija.

9 standardura thaj 22 sub-standardura katar Viena Sastipe Dzanlipaski Organizacija

I organizacija trubuj te:	I organizacija:
1. Kerel menadzment politika thaj organizacijakere structure vash sastimasko dzanlipe	1.1 Haljovela e sastimasko dzanlipe sar organizacijaki responsibiliteta 1.2 Sigurinel kvaliteto ande umal kotar sastimasko dzanlipa
2. Buhljarel materijalura thaj servisija ki participacija e relevantno hemime rigencar	2.1 Involvirinela e pacientongere reprezentanton ande materijalongo buhjaripe thaj servisura 2.2 Involvirinela e personale ko materijalongo buhjaripe thaj servisija
3. Del kvalitetno bucharen vash sastimasko dzanlipaski komunikacija e pacientoncar	3.1 Sigurinel kaj o personal si trenirimo vash sastimasko dzanlipaski komunikacija pe dijagnoze, terapija, tretmano thaj sama, thaj kerel preparacije 3.2 Sigurinel kaj o personal si treniume vash sastimasko dzanlipaski komunikacija pe nasvalimaski prevencija thaj sastimaski promocija
4. Del azhutimasko trujalipe – sastimasko dzanlipaski navigacija thaj lokheder avipe	4.1 Sigurinel kontakto ko internet, telefono 4.2 Dela informacija so trubuj te avel pes dzi pe organizacija 4.3 Sigurinel lacho orientacijako azhutipe ande vudara e pacientonge te shaj arakhen pengo drom 4.4 Isi lokho navigacijako sistemo thaj znakura 4.5 Sigurinel kaj e pacientura thaj e manusha so avena lende shaj lena bilovengi sastimaski informacija
5. Aplicirinel dzanlipaskere principon ande rutinaki komunikacija e pacientoncar	5.1 Muj-ko-muj komunikacija e pacientoncar dzaindoj pala e dzanlipaskere principura 5.2 Hramomo thaj audio-vizuelno materijalo dizajnirime sar so phenena e principura 5.3 I organizacija dela resursija te garantirinel translacijako azhutipe kana so trubuj 5.4 I komunikacija ande uche-rizikoskere situacije dzala pala e principura
6. Bajrarel e pacientono sastimasko dzanlipe vi e manushenge save si olencar	6.1 Pacientura (vi e mansuha so phiren olencar) si azhutisarde vash nasvalimasko korkorutno-menadziribe 6.2 Pacientura (vie manusha so phiren olencar) si azhutisarde te bajraren pengo dzanlipa vash sasto trajosko stilo
7. Bajrarel sastimasko dzanlipe mashkar o personal	7.1 O personal si azhutisardo te bajrarel pesko dzanlipe vash e riskura phangle olengere buchasar 7.2 O personal si azhutisardo te bajrarel pengo dzanlipe vash sasto trajosko stilo
8. Kerel kontribucija vash sastimasko dzanlipe ano region	8.1 Azhutisarel kokontinuiteti sastimasko dzanlipe thaj integririmi sama 8.2 Kontribucija pe buhjaripe sastimasko dzanlipasko ande populacija pe region
9. Ulavel experience thaj te ovel legarimasko modelo	9.1 Azhutil e diseminacija thaj dureder buhjaripa pe konceptija thaj praktike vash sasto sastimasko dzanlipe

Efeko: O instrument si lacho te dikhel pes so shaj te azhutil e hoshpitalenge te vazden sama thaj te formulirinen targetirime akcijen vash dureder zurarkeribe pe lengere sastimaske dzanlimaskere bucha.

Dodendine kuchipa: Kapacitetosko zurarkeribe ano hoshpitalura te shaj te dikhen o nivelo so trubuj e manushenge ande te lacharen e samakoro/grizhakoro kualiteti. Jekh drom sar te buhljarel pes adekvatno sastimasko dzanlipe thaj politike vi strategije ando hoshpitalura, sit e lel pes kodo instrument thaj te vazdel pes sama, te prioretizirinen pes e akcije thaj te mobilizirinen pes sa e hemime riga.

Instrumentura

Ophelia Instrumentongo kompleto – Australia

Cilo thaj objektivura: Sako jekh (OPTimziribe HESastipe Dzanlipe thaj Akeseso) projekto khamel te lacharel o sastipe thaj jekhipe kodolesar so vazdela pes o shajipe vash lokheder avipe dzi pe sastimaski informacija thaj servisura ande lokalne lache droma.

Target grupa: I Ophelia Metoda involvirinela kooperacija pe buhlo rango e komunitongere membronar, komunitakere lideronar thaj bucharnencar, te buhljarel sastimaskere dzanlipaske intervencije save si bazirime upral e identifikuime trubujimata ande komuniteta.

Metodo: O metodo fokusirinela pes upral o buhljaripe e intervencijengi ande lokalno komunitura. Kerela pes intervencijengoro mapiribe, kvalitetosko lacharibe ki kooperacija thaj realistikani sinteza. E intervencijako protokolo si efekt-orientirime thaj fokusirinela pes upral duj klejutne phuchimata: 'Save si e sastimaskere dzanlipaske zurale punktija thaj save e khovle pe klijentura kotar o partikiribasko than?', thaj 'Sar o than interpretirinela thaj dela palpale pe phuchiba kodolenge so resena pozitivno sastipe thaj jekhipe sar efekto vash olengere klijentura?'.

I avguni faza si e trubujimatengo arakhibe so arakhena pes ande Sastipe Dzanlipasko Phuchengo Lilor (HLQ), multi-dimenzionalno keripe upral e sastimaske dzanlipa, te identifikuin pes e khetanutne klijentongere trubujimata. I dujto faza involvirinela e avgune personale thaj menadzmento ande sako jekh servisoski organizacija, ko kokreiribe interventno planura vash strategikano deipe palpale pe identifikuime lokalno trubujimatenge. I trinto faza astarela e intervencijen save so determinirinela sako jekh than, te shaj o than te identifikuin e limitacijen dzi pe servisura thaj/vaj sastipaskere efektura.

Efeko: Lacharkeribe e efekton kotar sastimasko dzanlipa thaj deipe palpale lokalno.

Instrumentura

Dikhibe sode si baro/tikno o sastimasko dzanlipe mashkar e populacija thaj ano organizacije (M-POHL) – Europa thaj avrijal

Cilo thaj objektivura: E Europako sastimasko dzanlipaskoro rodjaripe si instrumento te dikhel pes kobor si e populacijako sastimasko dzanlipe.

Target grupa: Kodo Europako Sastimasko Dzanlipasko Rodjaripe kerela pes trujal sasto Europako region thaj vi avrijal olestar. Sasa transletirimo pe but chiba thaj sasa aplicirime ande thema harne, mashkarune thaj uche ekonomijasar.

Metodo: O phuchimasko lil shaj te arakhel pes pe but verzije thaj shaj te lel pes kotar Internacionalno Koordinacijako Centro vash Akcijaki Drakhin pe Dikhibe e Populacija thaj e Organizacijengo Sastimasko Dzanlipe (M-POHL).

Efekto: O Sastimasko Dzanlipasko Rodjaripe azhutisarel te dikhel pes sode si baro e sastimasko dzanlipe thaj sar dzala o monitoriribasko progreso. E analitikane dikhiena shaj te formirinen thaj te kvalificirinen e politikengo buhjaripe, e rodjarimaskere thaj e praktikaere.

Dodendine kuchipa: Etablirindoj e evidencen vash e sastimasko dzanlipa, kerela pes trujal sasto Europakoro region thaj avrijal olestar. E Akcijaki Drakhin involvirinela gavernongere hemime rigen, vi e rodjarimaten, te sigurinel zurali implementacija thaj impakto pe generirimi data katar e sastimasko dzanlipasko rodjaripe.

SASTIMASKO DZANLIPE SAR PROFESIONALNO DZANIBE – VAZDIPE E SASTIMASKERE DZANLIPASKE KAPACITETO MASHKAR BUCHARA

O sastimasko dzanlipe kreirinela vi shajipena vash buchi thaj rodibe vash zurarkeribe e bucharnen kodolesar so o buhljaripe pe lengo sastimasko dzanlipe ka dikhel pes sar profesionalno buchi. Leindoj ani godzi o genralno bajrovipe ande sastimaskere dzanlipaske rodljaripa thaj keribe politika, e sastimasko dzanlipe lokheste ovela kompetencija savi so rodela pes kotar e sastipaskere autoritetura, vi kotar e sistemura.

Kodo rodela, o sastimasko dzanlipa te khuvel andre ano edukacijakere kurikulumija thaj ande pala-graduacijako treningo bare rangosar katar e discipline. Ande praktika, kodo phenenl atencija pe dzzanlipa, dzaniba, kotar e sastimaskere profesionalcura, specijalno kana kerela pes kontakto e manushencar save sip e dukhavdine situacije, thaj kadala save nisi limitirime sastipaskere dzanlipa. Kodole dikhipastar, senzibiliteto vash kadala save si kulturalno javereder manusha thaj grupe ando them, si but importantno. Vi o integriribe e eksperiensirime manusha thaj e testimonije, fokusosar upral e koproduciribe, ovela lacho te buhljarel pes.

Lachi praktika

Sastimasko Dzanlipasko Vastliloro – Australia

Cilo thaj objektivura: Klejakere sastimaskere servisura kvalitetno fremura, leindoj kate vi Nacionalno Kvalitetoske thaj Siguripaskere Sastimaskere Servisoske Standardura (NQSHS) thaj o Australijako Thagarutno Koledzo vash Generalno Prakticioneriengere Standardura vash Generalno Praktika, rodona akcija te adresirinel pes o sastimasko dzanlipe.

Target grupa: O Vastliloro si skrinisardo vash e sastimaskere profesionalcura trujal Utarutni NSW vash sa e buchara so keren buchi ano sastipe thaj pe sa e nivelura.

Metodo: Teli e standardura vash akreditacija, kote si obligacija vash e konzumetura te del pes sigurno thaj kvalitetno sama. Kodo phenel kaj e konzumentosko hakaj sit e ovel partneri an peski sastimaski sama. O vastliloro, legarela e sastimaskere profesionalcon te phenen e konzumentonge te keren olengere majlache sastimaskere decizije.

Efekto: O aksesos dzi pe sichovipaskere materijalura azhutin e profesionalno bucharengo buhljaribe ande sastimaski sama, te vazden olengere buchako kvaliteto, te shaj te chaljaren e trubujimaten so isi e manushen vash save von lena sama, specijalno kadalen so arakhena pes ande dukhavdine situacije.

Dodendino kuchipa: O vastliloro si jekh lokho thaj bikoshteno efektivno drom te bajrarel pes o dzanlipe, motivacija thaj kompetencija mashkar e sastimaskere bachara.